

Gösta Johanson

Efter borggårdstalet — nya kupp-planer

Den konstitutionella kris som blev följden av Gustaf V:s tal till bondetåget den 6 februari 1914 är en av de mest kända, utforskade och debatterade händelserna i svensk 1900-talshistoria. Att talet skulle leda till en konstitutionell konflikt hade förutsetts av de politiker, vilka i förväg fått ta del av talets innehåll.

Det kungliga framträdandet den 6 februari innebar dock ingalunda att upphovsmännen till talet, forskningsresanden Sven Hedin och dåvarande löjtnanten Carl Bennedich, därmed avslutade sin inkonstitutionella rådgivning åt kungaparet. Med stöd av ett källmaterial som tidigare inte utnyttjats eller varit tillgängligt för forskningen, skall deras fortsatta politiserande verksamhet, deras planer, motiv och kontaktnät kartläggas och analyseras.

Hedins välkända memoarversion om hur han gick upp till slottet och plötsligt och oväntat överräckte talet till kungen, som genast blev entusiastisk,¹ har i allt väsentligt accepterats av forskningen. Men den versionen är en sentida efterhandskonstruktion utan något källvärde.

Upprinnelsen till borggårdstalet var ett brev från Hedin till kung Gustaf, exakt daterat "6 nov. kl. 5" 1913. Hedins omedelbara syfte med brevet var att bestämt avråda kung Gustaf från alla eftergifter mot regeringen i den bekanta Falu-affären. Denna hade sin grund i uppseendeväckande uttalanden, som Hedin och Dalregementets chef Fredrik Björkman, enligt uppgifter i pressen, skulle ha gjort vid en improviserad sammankomst i Dalregementets officersmässa.² "Äfven en kompromiss vore en förlust av terräng" för kungamakten "som aldrig kan återeröfvas". Varje prickning av överste Björkman eller en åtgärd mot "arméns officerskår i dess helhet" skulle slita de starka banden mellan konungen och officerskåren; och armén var kungamaktens "förnämsta stöd vid kritiska tillfällen". Det "är på den, som *allt* kan bero en gång", varnade Hedin och framhöll att hans mening delades av "*alla* arméns och flottans officerare — med ett par välkända undantag".

Brevet överlämnades till kungen genom hovmarskalken Fredrik Peyron. Det tillgängliga källmaterialet tyder klart på att Hedin som kontaktman till kungaparet föredrog Peyron framför riksmarskalken Douglas.

Hedin fortsatte sin brevskrivning till kung Gustaf den 7 och "natten" till den 11 november. Under mellandagarna hade Hedin haft samtal och skrivelser

”från olika orter” och ”fått allt mera klart för sig” att det ”psykologiska ögonblicket” nu var inne för ett djärvt handlande från konungens sida. Riksdagens båda kamrar borde upplösas och nyval utlysas samt en ny moderat-liberal regering bildas. Därefter borde en urtima riksdag inkallas med enda uppgift att lösa försvarsfrågan. Inför valet uppmanade Hedin kung Gustaf att utfärda en proklamation till folket. Med hänvisning till sitt ansvar inför Gud och folket och till ”den ställning jag genom Guds nåde och arf från mina fäder innehar” råddes kung Gustaf att vädja om folkets stöd, när han nu tog ”ledningen och ansvaret i — egna händer”. Den rådande spänningen var, enligt Hedins mening, det ”förmästa villkoret för framgång”, en gynnsam förutsättning som kanske aldrig skulle återkomma; den stora risken borde därför föredragas framför ”en säker, successiv kapitulation”.³

När Hedin urgerade Gustaf V att till varje pris bevara banden mellan konung och officerskår, hade han utan tvivel starkt stöd inom stora delar av officerskåren. Tidigare forskning har uppmärksammat dessa tendenser. Leif Kihlberg noterar att officerskårerna ”kände sig helt förbundna med kungen, ’överste krigsherren’, som han började kallas efter tyskt mönster”. Jarl Torbacke har kartlagt och analyserat den starka tyska influeringen av officerskåren och den militära aktiviteten med utgångspunkt från de i litteraturen omtalade militära kupplanerna.⁴

Det mest centrala avsnittet i breven till Gustaf V är givetvis Hedins förslag till formulering av en kunglig proklamation till folket. Här framförde Hedin öppet kravet på en återgång till ett kungadöme av Guds nåde; maktanspråk som Hedin tre månader senare lyckades få Gustaf V att framföra i borggårdstalet. Hedin sökte vidare intala kung Gustaf att den kuppattade handlingslinje han rekommenderade var konstitutionell, men han medgav dock att den innebar en risk för kungamakten.

Det är belysande för Hedins skildring i memoarboken att han med fullständig tystnad går förbi breven till kung Gustaf i november 1913.

De många överensstämmelserna i sak mellan Hedins brev och de båda löjtnanterna Bennedichs och Rappes underdåniga promemoria till konungen, framförd av Rappe d.ä. — f.d. generalstabschef och krigsminister — i mitten av november,⁵ och de båda promemoriorna som Bennedich och Rappe hade med sig vid sin uppvaktning för Hedin omkring den 20 november,⁶ kan svårligen förklaras som tillfälligheter. I de tre aktstyckena urgeras ett djärvt och aktivt ingripande från kungamaktens sida, vilket entydigt pekar på någon form av tankeutbyte under hösten 1913. Källmaterialet visar klart att Hedin inte före den 20 november haft någon kontakt med Bennedich och Rappe d.y. Möjligen kan en överläggning ha ägt rum under hösten mellan Hedin och en officersgrupp, även om spår därav inte återfinns i det tillgängliga källmaterialet. Som Torbacke framhållit, är källmaterialet om den militära aktiviteten ”sprött — man torde bland de ledande av naturliga skäl ha ålagt sig försiktighet”.⁷ Inte minst torde detta gälla efter Björkman-affären. För flera officerare som bevisligen deltagit i den politiserande verksamheten har denna inte efterlämnat några spår i vederbörandes arkivsamlingar.

Hedins plan hade ursprungligen gått ut på att driva fram en konstitutionell konflikt mellan konungen och regeringen Staaff i Falu-affären. När detta misslyckades genom Björkmans begäran att bli ställd inför krigsrätt, fortsatte Hedin energiskt sina påtryckningar på kung Gustaf att göra sig av med ministären Staaff och själv ta hand om försvarsfrågans lösning. Detta bekräftas i en senare brevväxling mellan Hedin och bondetågets organisatör, grosshandlare Jarl Emil Frykberg. Hedin skriver: "Utan Dig hade det aldrig gått. Jag hade ju gjort förtviflade försök utan att få honom (kungen) till det. Men så kom Du och pekade på de 30,000 och då gick det." Av brevväxlingen framgår vidare att Frykberg svarat för en formulering i borggårdstalet: "jag lofvar att icke svika eder", och att dessa ord egenhändigt nedskrivits på ett papper av drottning Victoria.⁸

Då dessa ord egenhändigt nedskrivits av drottning Victoria, bevisas därmed att även Frykberg varit närvarande vid minst ett tillfälle då talets innehåll diskuterades. Närvarande vid detta tillfälle måste Hedin, drottningen, Frykberg och eventuellt kung Gustaf ha varit. Brevväxlingen mellan Frykberg och Hedin kastar också ljus över Hedins tystnad i memoarverket om breven till Gustaf V den 6 och 11 november 1913. Det som inte ledde till framgång utelämnades ur framställningen. Det var en princip som Hedin genomgående följde när han komponerade sin bok om försvarsstriden.

En anteckning av Benedich visar att han och Hedin ännu de första dagarna i februari sysslade med borggårdstalets utformning.⁹ Benedichs anteckning är ytterligare ett klart bevis på den huvudroll, som han och Hedin spelade bakom borggårdstalet och den konstitutionella krisen i februari 1914. Det gällde att hindra de inkonstitutionella konkurrenterna — högerrådgivarna — att förmå kungen till uppmjukningar av talets innehåll.

Som en i raden av Gustaf V:s inkonstitutionella rådgivare överträffade Hedin i inflytande flertalet av högerpolitikerna; kanske var han den mest inflytelserike. Hedins inflytande över Gustaf V utövades främst via drottning Victoria, som var begeistrad över den meningssfrände hon funnit i Hedin.¹⁰

I sin memoarbok överdriver inte Hedin sin roll i försvarsstriden. Tvärtom! Genom att utesluta egna insatser, som Hedin av olika skäl inte ville delge sina läsare, framstår hans betydelse som mindre än den i verkligheten var.

Borggårdstalets utformning var en obestridd triumf för Hedin och de officerskretsar, som stod bakom honom. Främst tillkommer "äran" Hedin, som hade nyckeln till framgång i sina händer genom sina förbindelser med dels kungaparet, särskilt drottningen som han stod i det mest förtroliga förhållande till, dels Frykberg. Bondetågets organisatör tog snabbt kontakt med Hedin, som därigenom gavs möjlighet att dirigera utformningen av de tal, som bondetågsledarna höll till kung Gustaf vid uppvaktningen på borggården. Det var ett välkommet stöd för drottningen och Hedin vid pressningen av monarken.

I vilken utsträckning motsvarade borggårdstalet den kungamaktens kraftyttring, som Hedin och en officersgrupp från hösten 1913 manat fram?

Borggårdstalet drev fram det regeringsskifte som försvarsagitorerna länge

sett fram emot. I talet tog konungen öppet avstånd från regeringens — och därmed från riksdagsmajoritetens — ståndpunkt, att frågan om övningstidens längd för infanteriet borde uppskjutas. I enlighet med Hedins och officersgruppens önskemål framträdde kungen som "den högste krigsherren" och fastslog att han icke frånginge den militära "sakkunskapens" oeftergivliga fordringar. Riksdagsmajoriteten skulle sålunda skjutas åt sidan.

Hedins ord i brevet den 11 november om kungamakt "av Guds nåde" återkom inte ordagrant; men uttrycken "min armé" och "min flotta" innehöll implicit samma krav.

Trots denna framgång för försvarsagitorerna kan det emellertid inte sägas att försvarsfrågan förts närmare sin lösning. För en sådan fordrades majoritet i riksdagen. Det enda säkra resultatet av borggårdstalet var en konstitutionell konflikt. Den konflikten var säkerligen inte ovälkommen för upphovsmännen bakom det kungliga utspelet. Till den kunde förhoppningar knytas om nya maktspråk och inkonstitutionella utspel från konungens sida.

Av Hedin och andra försvarsagitorer samt i den försvarsivriga pressen hade det ordats vitt och brett om den "försvarsvind" som likt en stormvind svepte fram över Sverige och ned i "folkdjupet". Inför kung Gustaf hade Uno Nyberg försäkrat: "Det må varda slut på det länge hörda ropet, att Sveriges bönder icke vilja offra för försvaret ...". De 30 000 bönder som deltog i uppvaktningen på borggården hade inte haft något inflytande över talets innehåll; än mindre var talet representativt för den stora massan av Sveriges bönder.

Det av kungaministären Hammarskjöld utlysta nyvalet till andra kammaren skulle snart visa den s.k. försvarsvindens styrka inom väljarkåren. Onekligen kunde det mest försvarsvänliga partiet, högern, visa på en aktningvärd framgång, en ökning med 22 mandat, då inräknat de frisinnade försvarsvännernas 6 mandat. Men samtidigt uppvisade socialdemokraterna en vinst på 10 mandat; av de 32 mandat som liberala samlingspartiet förlorade i vårvalet 1914 hade sålunda 10 gått åt vänster — mot försvarsvinden!

Den mest korrekta karaktäristiken av 1914 års vårval är att det blåste en hård stormvind mot liberala samlingspartiet, som minskade från 102 till 70 mandat; från att ha varit riksdagens största parti var det nu det minsta. Orsaken var att partiet genom Staaffs Karlskronatal placerat sig mellan vindarna för och emot ökade försvarsbördor. Det ställningstagandet tillfredsställde varken försvarsfanatikerna, som Staaff benämnde dem, eller de socialt reformvänliga till vänster — den stora majoriteten inom partiet.

Men med sina 86 mandat hade högern inga som helst möjligheter att få igenom ett långtgående försvarsförslag i andra kammaren, där liberaler och socialdemokrater tillsammans förfogade över 144 mandat.

Det var ett faktum som även de mest extremistiska försvarsagitorerna tvingades inse. Nyvalet blev för dem en besvikelse som väckte stor oro — för att inte säga desperation — i leden.

Den desperata stämningen kan följas i brevväxlingen mellan Hedin, Bennedich och Frykberg.

Tillkomsten av ministären Hammarskjöld synes inte ha minskat hetsigheten inom vissa officerskretsar. Det framgår av ett brev från Axel Rappe till Bennedich. Rappe väntade sig att brevmottagaren "säkerligen först (skulle bli) förvånad, sedan förbannad". Rappe hade nämligen rest till Frankrike utan att hinna meddela Bennedich. Som skäl för sin permissionsansökan hade Rappe angett "affärer för sin systems räkning"; en motivering som han även anmodade Bennedich att vidhålla. Fadern, Rappe d.ä., var däremot underrättad om de verkliga motiven. Att meddela Bennedich dessa "per telefon låter sig ej göra" och tydligen ej heller per brev. Rappe ämnade återvända hem "senast om 14 dagar. Om något inträffar som fordrar att jag omedelbart återvänder hoppas jag Du meddelar mig det, väl motiveradt." Rappe bedömde inte sin närvaro i Stockholm nödvändig för tillfället, då "skrifveriet hufvudsakligen är politiskt och ej militärt".

Rappes uppmaning till Bennedich att meddela honom, om något inträffade som krävde hans omedelbara återvändande hem, kan knappast tolkas på annat sätt än att man i officerkretsar fortfarande umgicks med planer på en kupp med militär medverkan. Enbart "skriveriet" kunde inte gärna vid denna tidpunkt framtvinga Rappes närvaro i Stockholm; det saknades ingalunda officerare som kunde sköta den verksamheten.

Rappe rapporterade också en andrahandsuppgift om att överste C. G. Hammarskjöld, bror till Hjalmar Hammarskjöld, hade dagliga och "långa konferenser med Bildt", generalstabschefen. "Han tycks vara mycket listig, som sålunda från början försäkrar sig om högst densammes medverkan. Att strida mot Hammarskjöldska ministärens försvarsprogram blir alltså detsamma, som att strida mot Gud eller djävulen. — — — Döm mig mildt", bad Rappe i slutet av brevet.¹¹

Under våren och sommaren 1914 tjänstgjorde Bennedich dels i Ljungbyhed dels i Helsingborg. Från denna period föreligger en brevsvit mellan Hedin och Bennedich, vilken ger inblickar i de båda aktörernas högtflygande planer. Korrespondensen innehåller många dunkla formuleringar och tacknamn för de personer som omtalas och är därför inte alltid lätt att tolka.

I det första brevet till Bennedich skriver Hedin:

"Jag har talat med den man som vi i söndags (?) ansågo först borde rådfrågas — d.v.s. han som är roten och upphovet. Du vet hvem jag menar då jag talar om den andra som borde uppsökas och hvars vaggas stätt söder om Östersjön. Den förre är beredd på hvad som helst — om han har ryggen fri till reträtt."

Formuleringarna tyder närmast på att det är Gustaf V och drottning Victoria som åsyftas; helt säker är dock inte denna tolkning. Fortsättningen av brevet är ännu dunklare. En mening, av Hedin satt inom citationstecken, syftar uppenbarligen på ett rykte om läget i försvarsfrågan: "Nu sitta vi och skära ner en half million om dagen!" — där ser Du vägen till kompromissen!"

"Hilda har ringt på och är nöjd med Appe", meddelar Hedin och slutar med hälsningar "från Din och Hildas tillgivne vän".

"Hilda" och "Appe" är de täcknamn på kungaparet som Hedin och Bennedich genomgående använder i sin brevväxling. Upplysningen om drottningens belåtenhet med kungen styrker en tidigare iakttagelse: Hedins inflytande över konungen utövades främst med stöd av drottningen.

I närmast följande brev ställer Hedin frågan: "Undrar om Du blev klok på mitt förra brev?" — en inte omotiverad undran. Det mesta utrymmet ägnar Hedin här åt sin ilska över utrikesministern K. A. Wallenberg, som i en intervju i en rysk tidning yttrat sig kritiskt om Hedin. Bennedich underrättas vidare om Hedins kommande propagandaverksamhet. Hedin hade lovat tala i Borgholm midsommardagen "— hela Öland lär komma dit". Av disponent Frans Kempe hade Hedin uppmanats att hålla föredrag om "högerns sätt att sköta försvarsfrågan. Han påstår att arbetarna efter ett sådant tal skulle tro blint på mig och bli mjuka som vax."¹²

I sitt svarsbrev klagade Bennedich över sin isolering och brist på underrättelser i Ljungbyhed. Hedins båda brev "stråla som två ensamma stjärnor i en mörk natt". Bennedich hade tagit del av Mittag-Lefflers smädeskrift mot Staaff, vars bakgrund han inte kunde bedöma, men hans slutsats var dock tveklös:

"— Det är dock min bestämda uppfattning, att allt är förloradt, såvitt icke Staaffs vandel fullständigt blottas. Bevis för påståendets riktighet finnes det tyvärr alltför gott om. Mycket värre än hvad det är kan det ej gärna vara. Tänk vilken tanke att göra herr Staaff till — militieombudsman! Kompromissen marscheras fram och det allt längre åt vänster. Försoningen skall köpas."

De ansvariga, klagade Bennedich, "äro fullkomligt ur stånd att begripa allvaret i orden den 6. februari. Har Du lagt märke till, hur de hela tiden endast ställt frågan om juridiska tolkningar af meningarnas innebörd? Människorna äro galna, som ej förstå att den strid, som föres, är en strid på lif och död, där ingen försoning gifves ..."

Liksom Hedin fördömde Bennedich Wallenbergs intervju, den var "kronan på det hela". "Men man hoppar ändå till, när man ser frihetstidens och 1808—09 års feghet och dumhet, flabbighet och enfald, till den grad öfverträffas."

Benedich skisserade riktlinjerna för den närmaste tidens handlande. Det gäller nu "för oss — — — att förhindra kapitulation och kompromiss". En svårighet var bristen på språkrör i pressen. För tillfället trodde Bennedich att "försiktighet är af nöden". "Det bästa vore om Du genom Hilda kunde få tag i hvad ministären tänkes taga och hur långt den går på prutvägen." Därefter borde Hedin rådgöra med Bo Boustedt, då kapten vid generalstaben, "som vet hur det är med den militära enigheten. Därpå kan man handla. Det bör väl bli i början av juni."

Benedich väntade sig att midsommardagen i Borgholm skulle bli "en dag af första ordningen". Den utrikespolitiska opinionsbildningen borde genast inledas: "Det är t.o.m. oerhört viktigt att ingen dag därvid försummas." Bennedich rådde Hedin att använda tillgängliga 5 000 kronor, kalla till sig "unga (Arne)

Forsell och tala med honom utan att den långsamme (Harald) Hjärne är emellan". I övrigt manade Bennedich till tystnad, "tills man har papperen på bordet, men då skall det komma genast, och därför bör man söka läsa motståndarnas afsikter i förväg".

"För egen del" var Bennedich "alltid färdig och kan nog komma loss några dagar. Men jag tror att det är klokt, att jag sparar min permission till afgörandet och ej ödslar något af min rätt i den vägen nu."

Bennedich frågade vidare om Hedin talat med "Hilda" och om "Appes tillstånd". Han slutade sina politiska spekulationer i en blandning av missmod och hopp: "Det är dystert att det bästa vi i detta ögonblick våga hoppas på är — försvarsfrågans fall! Blottas Staaff kan dock ännu allt gå bra."¹³

Även Frykberg hade synpunkter på Hedins fortsatta talarverksamhet. Det blir ingen "utgångspunkt för den sociala frågans lösning", om du inte börjar med ett föredrag om "högerns synder", skrev han och motiverade uppmaningen:

"Det finnes enligt min mening ingen svensk man som har rättighet att tala detta språk som behövs, och med krav på att vederbörande skola lyssna till, som Sven Hedin."¹⁴

Hedin svarade att han talat utförligt med Kempe om hans förslag till två föredrag: det ena om "försvarsfrågans försummande af högern — i historisk belysning från 1875. Det andra om de sociala orättvisorna." Hedin sade sig vara "mycket lifvad för saken". Men förutsättningen var att material tillhandahölls honom av "sakkunskapen, sedan skall jag nog forma det till något fruktansvärt — en domedagspredikan". Hedin ämnade även rådfråga Henning von Melsted. En vecka senare enades dock Frykberg och Hedin om att "nu endast tala om högern och försvarsfrågan".¹⁵

Till Bennedich meddelade Hedin sin uppskattning av hans "klara och kloka riktlinjer. Du bör absolut icke offra Din permission förrän ögonblicket är inne. Och det kommer!" Hedin ämnade följa Bennedichs råd att söka kontakt med Forsell; "Hjärne duger inte alls". Hedins vrede över Wallenberg återkom på nytt. Beträffande den "påtänkta straffpredikan öfver högerns synder" var Hedin tveksam:

"De äro öfver mig från alla håll därom och det säges att jag i ett slag skulle kunna vinna arbetarna därmed, och att detta skulle vara signalen till bildandet af ett nationellt arbetarparti."

Om så behövdes, var Hedin beredd att offra sig, men helst ville han avvakta till midsommardagen i Borgholm. Hedin hade träffat "Hilda" dagen innan kungaparet lämnade sjukhuset, men underrättelserna om sammanträffandet motsvarade knappast Bennedichs förhoppningar:

"Hon var ledsen öfver deras feghet, men ansåg att inget nu kunde göras. Det skulle icke förvåna mig om hon fått förbud att tala med mig. De kunna ju icke 'ansvara för dylika förlöpningar'. Appe är ännu ur leken, och Lillappe håller bara tal för vår nye general."

Vid en middagsbjudning hade Hedin haft ett långt samtal med Knut Bildt men inte erhållit några upplysningar av honom.¹⁶

Benedich hoppades att frukterna av Hedins propagandaverksamhet snart skulle mogna och ge resultat. Av överstelöjtnanten hade han hört en oroande uppgift att Hammarskjöld och Staaff hade täta konferenser. ”Ännu tror jag det icke. Fäderneslandet säljes då för en grynvälling.” Med professor Sam Clason i Lund hade Benedich diskuterat Mittag-Lefflers anklagelser mot Staaff. Clason ville inte uppge hoppet att konstitutionsutskottet skulle fälla Staaff, ”men jag framhöll att den ärkedj:n Hammarskjöld möjligen icke ville utan tänkte på köp”. Utan omsvep gav Benedich här utlopp åt sina rancuner mot Hammarskjöld. Benedich upprepade sitt handlingsprogram:

”När papperen nu komma på bordet är handlingens stund inne. Men man är tvungen att vara försiktig. Vi få icke gå ifrån Generalstaben, ty då sakna vi allt stöd. Hör hvad Boustedt kan säga Dig om den rena facksidan.”

Benedich slutade med att fråga hur det var ”med Hilda och Appe”.¹⁷

Regeringens utnämning av Nathan Söderblom till ärkebiskop kritiserades skarpt av Hedin. Följden skulle bli ett minskat stöd för kungamakten från prästerskapets sida. Biskop Eklund hade varit rätt man på den platsen. ”Hilda” hade ringt på och inbjudit Hedin som sin gäst under besöket på Öland. ”P(eyron) berättade i går att Appe” efter att ha läst Wallenbergs ryska intervju kallat upp utrikesministern och bett om en förklaring.¹⁸

Samma synpunkter på ärkebiskopsvalet hade Frykberg, som med ”oerhörd spänning” avvaktade utnämningen. Den 26 maj och följande dagar skulle bondetågsrörelsen börja förbereda valrörelsen: ”här duger ej att sova utan nu skall piskan gå efter ryggraden på libbarna igen.”¹⁹

Den ställning ovan partierna, som Frykberg och andra ledare av bondetåget upprepade gånger proklamerat, får i detta interna meddelande till Hedin sin pikanta belysning.

Benedich dyrkade handlingen i det historiska skeendet. I sina riktlinjer från den 30 april, av Hedin bedömda som ”klara och kloka”, hade Benedich beräknat att tidpunkten för handling skulle inträffa i början av juni.

Vid månadsskiftet maj—juni hade Benedichs otålighet nått höjdpunkten:

”— nu är det snart tid att tända en ny värdkase. Bränsel bär man fram med flitiga händer hvarenda dag. Skall det hjälpa? Finnes det ännu räddning?

Det kan anses bevisadt, att utan en ny 19 augusti går det icke. Det är nästan ohyggligt att känna hur rätt vi bedömde läget vid jultiden. Man ser hvilka följder det blifvit av ’försoningsläran’. I kamp mellan Gud och djävulen lär det dock ej gifvas någon förlåtelse. När det finnes möjligheten att nå fienden till döds, skall man begagna den, om striden gäller så höga värden som här är fallet. Jag tycker att händelserna före och under remissdebatten borde ha öppnat ögonen äfven på dem, hvilka annars äro drabbade av gråstarr i sista stadiet.”

”En ny 19 augusti” anspelade givetvis på Gustav III:s statskupp detta datum 1772. En statskupp som genomfördes med hjälp av de i Stockholm närvarande adliga officerarna.

Det var från denna kupp som Bennedich inspirerats till sina riktlinjer och råd till Hedin. Kuppen måste nödvändigt ske i samverkan med generalstaben i Stockholm; en direkt parallell till Gustav III:s statskupp. Ytterligare en parallell till 1772 var motivet till kuppen: fäderneslandet skulle räddas från de livshotande partistriderna och från yttre faror.

Krigaren Bennedichs enkla och primitiva Gudsuppfattning anslöt sig till en klassisk krigaruppfattning: Det är ett axiom att Gud alltid står på den egna sidan! Bennedichs Gud var inte den kristne guden — den kristna försoningsläran sågs som förkastlig. Det var den tyske! filosofen Hegels *Weltgeist*, styrkans och krigets världsande som tar folken i sin tjänst vid utövandet av krigets blodiga hantverk, spetsat med Machiavellis lära att slå till när man kan ”nä fienden till döds”.

Benedich framförde som vanligt råd till Hedin om det fortsatta agerandet. Delvis byggde han på professor Stilles iakttagelser från riksdagen:

Det ”lär emellertid mycket hänga på hur den militära sakkunskapen ställer sig, d.v.s. allt hänger på Åkerman. Jag kan godt förstå det, ty samvetet har till sist ändå något att säga. Det är andra gången Jochum ställes inför ett avgörande af oöfverskådlig betydelse. Första gången var i Karlstad. Då sväfvade han på målet inför Staaft. Följden blef kapitulation, knappt maskerad af yttre åthäfvor. Skall det nu blifva på samma sätt? Skall han börja med sina dörrar igen eller vara en karl. Jag tror att Du nu gör Fäderneslandet den största tjänst som kan göras, om Du talar med mannen. Jag hoppas att han skall få stål i ryggen. Har han det, kan det otroliga hända. Ty karlar har alltid sista ordet. Misslyckas vi, så har ändå intet värre händt än att vi förkortat vägen till den 19 augusti. Å.har ju själf sagt, att här finnes ingen som helst prutmån. Detta är det oeftergiftiga. Opererar man så, håller man sig på de räta linjerna. Och det är en stor fördel.”

För Bennedich tycks vägen till en ny 19 augusti vid denna tidpunkt ha tett sig oundviklig. Misslyckades försöket att via Åkerman påverka utgången skulle vägen endast förkortas. I likhet med Hedin ogillade Bennedich ärkebiskopsutnämningen. Den hade i Skåne minskat förtroendet för regeringen. Slutorden i brevet var mindre försiktiga än tidigare maningar till Hedin: ”Nu nalkas tiden och nu är det snart den stund då vi på nytt måste våga pelsen.”²⁰

Jochum Åkerman, vid denna tid överstelöjtnant i Ystad, hade deltagit i Karlstadsförhandlingarna och därvid stått i nära kontakt med generalstaben; han ansågs av somliga ha goda kontakter i högerkretsar, en uppfattning som uppenbarligen delades av Bennedich.

Benedichs handlingslinje i ovanstående brev vann inte Hedins odelade gillande:

”Jag drar mig för Jochum — icke för att tala med honom, ty det kan man ju alltid göra, men därför att jag har ett mycket lifligt intryck af att han är alldeles behård gent emot föreställningar utifrån, — i synnerhet från civila vildar. Jag tror icke att vi vinna en tum med påtryckningar bakom kulisserna.”

Försvarsutskottet var oåtkomligt för påverkan ansåg Hedin. Den bästa utsikten till framgång gick via "stora, öppna slag, där vankelmodet hänsynslöst slås i stycken". Hedin såg med stora förhoppningar fram mot sitt midsommartal. Det "skall hållas på borggården i gamla slottet, — alltså ett nytt borggårdstal", vilket i motsats till det första skulle framföras av författaren själv:

Det "kommer att få sin rätta relief om jag bor hos Hilda — för den händelse hon är hemma då. Man väntar 10,000 människor." Den festen "kan bli historisk. Men allt blir beroende på hvad jag säger. Och det skall sägas så att det ekar öfver hela landet ..."

Men Hedin behövde "som alltid" stöd av "militär sakkunskap af rätta, rakryggade slaget. Tror Du att Boustedt skulle vara lifvad för att behandla mig?" Den frågan tyder klart på att Hedin inte följt Benedichs råd att pejla Boustedt om stämningen inom generalstaben. Hedin ville också ha förslag i koncentrerad form från Benedich. De förslagen kunde sändas per brev — "det är viktigare att Du sparar på tjänstledigheten till längre fram". Hedin hade "i dag hört skvallervägen att *alla* äro oroliga för mig". Hedin slutade brevet till Benedich med att presentera en helomvändning i synen på utrikesminister Wallenberg:

"KAW är bra. Han står på rätta sidan, men jag får icke andas — i bref om den saken. Det är den andre — eller rättare den förste som är farligast."²¹

Det är helt klart att "den förste" syftar på Hjalmar Hammarskjöld. Vem som tillhandahållit Hedin dessa upplysningar kunde väl inte heller meddelas i brev. Uppgiftslämnaren måste ha varit drottningen eller möjligen Peyron.

I ett senare brev meddelade Hedin att han besökt Einar af Wirsén, då liksom Boustedt kapten vid generalstaben. Wirsén hade sagt sig vara den ende "som hade en aning om hvad J(ochum) tänkte" och bekräftat vad Hedin anat, "att af Jochum vore intet att få veta". Wirsén hade rekommenderat Hedin:

"att drifva reg. till sin spets, hvarifrån de icke hade någon återvändo. Jag borde säga något i denna stil: 'den ljuspunkten ha vi Gud ske lof alltid att den nuvarande reg. icke viker en hårsman och att det icke *kan* bli tal om kompromiss'. Jag kommer sålunda att på förhand döma reg. till helvetets eld för en förbrytelse som ännu icke blifvit begången ..."

Wirsén och flera andra fruktade att man umgicks med tankar på en kompromiss. Beträffande talets disposition erkände Hedin att det var "ingen egentlig ordning i talet, men det är tillräckligt fräckt och det är hufvudsaken". "Sedan får man väl hoppas på nästa val och på — Trygger." Hedin hade inte "hunnit att tala med några andra. Det blir ingen ordning i den där vägen när Du är borta." "Appe" skulle inte komma med till Öland. "Han får lugna dagar öfver midsommaren, men sedan!?"²²

När Gustaf V efter de Geers återbud och Hammarskjölds avböjande av anbudet gav Trygger i uppdrag att bilda regering,²³ finns det grundad anledning misstänka att Hedin och drottningen ivrigt förordat Trygger. En kampregering var just vad Hedin och drottningen önskade. Sedan Hammarskjöld nu råkat ut

för Hedins missnöje knöts på nytt förhoppningar till Trygger — en stark man, en "karl", vid "Appes" sida. Att brådska var anledningen till att Hedin inte talat med någon annan än Wirsén kan inte anses helt säkert. Kanske var Hedin osäker om vilka officerare han utan risk för indiskretioner kunde vända sig till, när han inte dagligen och personligen kunde samråda med Bennedich. I brevet avslöjas också att Hedin i sina tal medvetet strävade efter att framföra överdrivna och "fräcka" anklagelser mot sina motståndare.

När Hedin höll det "andra borggårdstalet" hade drottningen lämnat Solliden; säkerligen hade hovdignitärerna ansett detta säkrast.

Hedin hade gjort sitt bästa för att bygga upp Bennedichs förväntningar på talet och dess följder. Möjligen såg han sig därför tvingad att motsvara förväntningarna; skildringen var både livlig och dramatisk:

"Bland publiken, som utgjorde 10,000, icke 5000 som tidningarna uppgifva, var stämningen vild — dem kunde man ha fått till hvad som helst. Det hängde på ett hår att bönderna slagit ihjäl en ung kvinna efter mötet, — hon stod och skällde mot mig, flottan och den blågula trasan. 'Slå ihjäl henne' tjöt bönderna och kastade sig öfver henne. Hon räddades af ett par sjöofficerare! — — Drottningen var förtjusande ... i politiken tror hon blindt att allt skall gå bra, — icke nu, men sedan. Vi gjorde långa promenader på tu man hand, en gång i 1 3/4 timme, samt utfärd i bil till östra kusten. För gästen ordnade hon själf allt in i minsta detalj. Jag kan inte tänka mig en mera uppmärksam värdinna, — en mera kunglig. Kungen telefonerade mycket vänliga hälsningar."

Men för tillfället var Hedin inte optimistisk: "Allt tyder på att försvarsfrågan nu går i kras."²⁴

I memoarboken, där Hedin ger stort utrymme åt sina övriga tal, ägnas mid-sommartalets innehåll knappa två sidor. Det betecknas som "ett sista försvarstal" och publiken anges till 5 000 ölänningar och smålänningar.²⁵ Hedin poängterar inte heller, som i brevet till Bennedich, att det var bönder. Bennedich till-sänds en medvetet överdriven skildring av det "andra borggårdstalet". Om Hedin sommaren 1914 också var medveten om den högst överdrivna betydelse han tillmätte sina framträdanden är dock ytterst tveksamt. De uppnådda propagan-daframgångarna hade sannolikt avtrubbat hans omdöme i detta hänseende.

Hedins skildring av sitt förtroliga förhållande till drottningen är däremot korrekt; det styrks till fullo av korrespondensen med drottningen.²⁶

I brevväxlingen avhandlas även den politiska situationen — om än med en viss försiktighet från drottningens sida. I slutet av juli skriver drottning Victoria:

"Jag tror att hvad man i det tysta gjort från vår sida för att bereda sig på kommande eventualiteter är bra. Detta för att lugna Doctorn. Man är icke overksam.

— — —

Från Tullgarn skall jag försöka att telefona till Doctorn. Låt mig ännu en gång upprepa att Doctorn kan vara förvissad om att jag ej sviker min post, och om det blir en nödvändighet för mig att vara borta en del af vintern, så är det, som sagt, bara därför, att jag måste försöka repa mig så pass, att jag kan blifva duglig igen."²⁷

Benedich var i stort sett nöjd med Hedins Borgholmstal; han hade "sällan läst mera giftiga artigheter än de loford, hvarmed den Hammarskjöldska ståndaktigheten beprisades". Men han kunde ändå inte dölja sin besvikelse och sin desperata otålighet:

"Om jag inte vore soldat af karolinskt blod skulle jag nu ej skämmas för vantro och förtviflan och att råda mina medmänniskor: låta hoppet fara, ty tiden är förliden och det är ute med oss. Det kännes som om man vore bunden med händer och fötter, hade munlås och därtill moral. Du frågar hvad skall man göra? Hålla nya tal och skrifva nya skrifter? Hvad skall det tjäna till? Är det någon som hör på, som sedan kan eller vågar göra något? Nej! Sedan den första dagen af den tid, då jag haft äran och förmånen af att få bistå Dig i kampen för Sveriges räddning undan en neslig undergång, har jag sagt min oförgrifliga mening, att upplysning betyder ingenting, utan allenast **handling uppifrån**. Jag är icke lurad. Jag har tyvärr endast rätt alldeles för rätt. På borggården *endast* talades det. Törhända är det så, då ord icke äro uttryck för viljan. Hur klen den var märktes granneligen några dagar efteråt. Men nu äro vi fast."

Det var barska krigarord om majestätets bristande viljestyrka och Hedins övertro på propaganda. Efter denna "straffpredikan" mildrades tonen genom en inkjuten, närmast lyrisk, hyllning till drottningen:

"Gud (bevare?) hennes utgång och ingång. Hon är Sveriges sista hopp. Så länge hennes krafter räcka och Du står bredvid tror jag på seger. Jag upprepar att Din viktigaste uppgift är att med Hilda diskutera och *fastställa* mål och arbetslinjer. — — — Men dessförinnan måste man veta icke allenast klart besked om kompromissens ursprung och intrigens utveckling utan äfven hvad Appe är i stånd till. — Sedan kan Du 'draga åt tumskrufven' så att alltihop går i kras. Det är ej lång tid att vinka på ..."

Att Gustaf V inte var i stånd att spela den tredje Gustavens roll stod nog klart för Benedich; däremot tvivlade han inte på drottning Victorias vilja att med Hedin vid sin sida spela Lovisa Ulrikas roll; för Wilhelm II:s kusin var den rollen lika passande som för Fredrik II:s syster.

Benedich tillhörde den beundrande vänkretsen kring drottning Victoria. Genom förmedling av Hedin hade Benedich blivit drottningens militäre informatör, och det rådde en "varm och trofast vänskap" mellan Benedich och drottningen, vilken varade livet ut.²⁸

Trots sin skepsis mot Hedins "upplysningsarbete" ville inte Benedich inställa all propagandaverksamhet. Men den måste ske på platser och vid tillfällen, där Hedin kunde få inte 10 000 utan 25 000 åhörare. Benedich tänkte sig massmöten på de "gamla tingsplatserna":

"Men det skall vara positiva kraf och inga deklamationer om kungatrohet. Det tal kungen nu behöver hålla är lätt åstadkommet för öfrigt. H.M.t 'råkar' uppehålla sig någonstades i närheten af ett sådant där tingsställe. Folket varder ursinnigt och marscherar (dådan?) för att hylla Konungen, som *måste* svara. Svaret är noga öfvertänt på förhand. Det får en oerhörd räckvidd."

Med tillgång till facit såg Benedich tydiligen kritiskt på 6-februaritalet, det var

inte tillräckligt "positivt" från monarkens sida; en annan möjlig tolkning, som alls inte kan uteslutas, är att Bennedich argumenterat för en djärvare utformning av borggårdstalet.

Bennedich framförde i brevet tvivel på realismen i Hedins starka tro på propagandans betydelse; Hedin kunde förvisso ha anledning hysa samma tvivel på Bennedichs ovan citerade förslag till handling.

"När jag behöfves, kan jag komma. Jag har ej tagit ut något af min tjänstledighetsrätt", slutade Bennedich.²⁹

Hedin instämde delvis med Bennedich. För tillfället vore fortsatt agitation att "öda krut på döda kråkor". Men en "upprifvande ljungeld" borde ändå riktas mot Hammarskjöld:

"Hammarskjöld har ju redan i remissdebatten desavouerat kungen genom att säga att han och hans ministär tvingats in i en situation för hvars tillkomst de icke buro ansvaret. Har han nu panna att råda kungen till något som gör H.M. till löftesbrytare, så måste en sådan handling afklädas inför allt folket. Ty här är icke herr H:s skinn det viktigaste. Om han ryker så spelar det ingen roll, men kungen och landet måste räddas. Här råder ett växande missnöje med ministären."

Den av Bennedich föreslagna handlingslinjen fann Hedin vara "den enda möjliga". Hedin kunde dock tänka sig att på nytt upplösa riksdagen och utlysa nyval. Han hade hört att det var kejsar Wilhelms åsikt. Ett anmärkningsvärt uppslag med tanke på det nära förestående ordinarie valet. Hedin hade haft besök av "Vårdkas-Forsell" och Erland Hjärne, som tänkte sig "en ny massopinionstryttring liknande bondetåget". Den skulle arrangeras som "väldiga folkmöten på alla rikets urgamla tingsplatser", där bondetågets deltagare, de 40 000 telegramavsändarna och andra skulle samlas. Från dessa möten skulle "skarpt formulerade "Träff-telegram" skickas till kungen och Hammarskjöld. Hedin ville veta Bennedichs åsikt om idén.

Bennedich hade "rätt i att Solliden är rätta vägen till kungen. Den vägen är också för mig den som lämnar största utsikten till framgång." Hedin hade skrivit ett 20 sidor långt brev till drottningen och "med ytterlig bestämdhet" sagt henne, "att hon måste uppgifva alla tankar på att lämna landet". Om hennes ögon krävde torr och varm luft, kunde Drottningholms slott "lätt förvandlas till en afrikansk oas. Hennes blotta närvaro vore ett moraliskt stöd för fosterlandsvännerna. Ty blefve det bekant att hennes läkare tillrådt henne att söka sydliga luftstreck om hon ville behålla sina ögons ljus, — och hon likväl *stannade* kvar, så skulle folket förstå att fara vore på färde."

Hedin hade meddelat drottningen att det var hans "plikt, med det ansvar jag redan har, att säga henne hela sanningen". Han frågade om Bennedich hade något emot, att han skickade drottningen utdrag ur Bennedichs brev, "särskilt den aktionsplan Du föreslår". Hedin beklagade Bennedichs frånvaro från Stockholm, den "är högst beklagansvärd och blir det ändå mer då afgörandet nalkas".³⁰ Orden om det ansvar Hedin redan hade antyder att han inom en snar framtid emotsåg ett ännu större ansvar!

”Lefde vi bland ett folk, som ägde sinne för det reala i historien och de politiska problemen, vore saken mycket enkel. Man kunde *tala* förstånd i nationen”, skrev Benedich. Försvarsfrågan kunde endast lösas med ett ”Alexanderhugg. Där ingen Alexander finnes är det hopplöst.” Hur Skulle man då göra? ”Förbereda en ny 19 augusti. Men bättre än den förra.” Hedin måste äga ”så intim kännedom som möjligt” icke om läget inom försvarsutskottet utan ”inom det militärparti, hvars hufvud är Jochum. Det är nyttigt att höra deras argument.” Om Hedin inte ville tala med Jochum direkt, kunde han skicka efter Wirsén. ”Sedan”, fortsatte Benedich:

”är Boustedt *alltid* villig att hjälpa Dig af alla sina krafter och alla sina gedigna kunskaper. Men Du bör veta något, innan Du börjar Din konferens med honom. Han säger Dig hur frågan militäriskt ligger och indirekt general Bildts åsikter. — Jag har alltid trott och tror fortfarande att vi icke böra skilja oss från dem. Vi komma längst om vi äro eniga.”

Stille befann sig i Stockholm, meddelade Benedich. Hedin kunde samråda med Stille och Boustedt tillsammans, om den sistnämnde ”af konfidentiella skäl *kan* tillåta det”. Om de andra hade förhinder kunde Benedich komma till Stockholm.

Arthur Stille, professor i historia i Lund, kan, genom sitt 1908 utgivna arbete om Carl XII:s fälttågsplaner och sin aktivitet i samband med Karolinska förbundets tillkomst, tveklöst karakteriseras som en av de främsta företrädarna för ”Karl XII-renässansen”.

I en något oklar formulering talar Benedich om förpliktelsen — för Hedin och honom? — att förmå kungaparet ”att säga B såväl som De sagt A”; några frågor borde ställas till konungen:

”Det är möjligen icke för ögonblicket lämpligt att gå direkt, några år väl bäst öfver Solliden, där man tror blindt på framgång.

Fråga: 1) Hvad vill man göra, när riksdagen säger nej till pansarbåtsföreningens gåfva?

2) Hvad vill man göra, när de nya valen — om än med någon förskjutning åt höger — ändock alltjämt utfalla till förmån för det social-radikala blocket?

3) Skall herr Hammarskjöld få göra ihop en kompromiss, eller skall uppdraget möjligen lämnas åt herr Hellner?

4) Skall herr Staaff fortfarande få gå lös och tagas på allvar?

6) Hvarför tiger Konungen?”

Det sista var det ”värsta”, framhöll Benedich, som väl visste att Hammarskjöld ”under hot om avgång” förbjudit kungen att tala, ”men det förbudet kommer ej länge att kvarstå — ej en minut längre än H.M:t Själff vill”. Konungen borde ”*snart* Själff ange riktningen för arbetet och säga sin mening”. Benedich drog upp konkreta riktlinjer för kungens fortsatta handlande:

”Sedan kan Konungen *vägra* att låta uttaga den värnsskatt, som sannolikt beslutas, därför att den är alldeles onödig, då den ej motsvaras af någon utbildning och

styrka. Samtidigt beskatta vi oss själfva med en ny F-båt, som Konungen med hänsyn till rikets vådliga belägenhet tager emot utan riksdagens hörande. — — — Generalstabschefen får befallning att utarbete en ny organisation med stegrade kraf. Och i januari håller H.M:t ett trontal, hvartill Sveriges barn icke hört maken sedan Västerås riksdag. Då få vi veta om vi skola lefva eller icke. Riksdagen skall *genast* i Konungens närvaro på rikssalen i princip besvara vissa frågor. Gör den det icke jakande, upphör *genast* all regering, ända tills Konungen bevekt af folkets böner återtager den — som segrare. Nu skall H.M:t ej längre fråga andra utan säga ifrån att Jag vill att I skolen göra så. Gud ske lof är det utrikespolitiska läget nu sådant, att man kan få äfven betänksamma män med på mycket 'vågade' saker. Efter Sarajevo-mordet kan man vänta hvad som helst. — — —

Skall man göra något måste man veta hvad man vill och vågar. Tiden är kort och man bör *genast* börja arbetet uppifrån. Nu kunna vi ej hålla tal längre, som göra nytta, om man ej har en säker utgångspunkt där. — — —³¹

Den handlingsplan som historieromantikern Bennedich här dragit upp för kung Gustaf begränsades inte till en ny 19 augusti. Här fanns också ett inslag av en ny 17 februari 1789 med ett kuppattat plenum plenorum på rikssalen. Om riksdagen visade sig motspänstig fanns i reserv en ny föreställning av Peder Svarts fantasifulla krönika om Västerås riksdag 1527, som skulle leda till kungamaktens seger genom en ärorik och oblodig kupp. Av Gustaf V krävdes att han vid behov skulle spela både den tredje och den förste Gustavens roller!

Bakom föreställningen om "folkets böner", som skulle beveka kungen, måste ha legat tanken på "spontana" massmöten över hela landet — anordnade och regisserade av försvarsagitatorerna.

Den sjätte av de frågor som skulle ställas till Gustaf V avslöjar en avsikt att pressa kungen till nya politiska uttalanden. Den fjärde frågan är mera dubiös.

Att Sarajevomordet var välkommet för Bennedich framgår klart. Det hade väckt nya förhoppningar och gjort Bennedich benägen för en ännu djärvare aktionsplan. Monarken skulle animeras att skjuta riksdagens beskattningsmakt åt sidan — ett grovt inkonstitutionellt förslag. Konungen skulle upphöra att fråga andra och själv befalla — ett återupprättande av det kungliga enväldet.

Men samtidigt fanns i brevet inledning en kvadröjande försiktighet. Man borde inte skilja sig från generalstaben. Bennedich utpekade Jochum Åkerman som "militärpartiets" ledande man. Om Hedin drog sig för att tala med denne, borde han på indirekta vägar söka utröna Åkermans åsikter.

Av tidigare forskning har Jochum Åkerman bedömts olika. Kihlberg har utpekats honom som "en energisk propagandaman för auktoriserade militära synpunkter". Kihlberg bygger på personliga samtal och delvis muntligt refererade dagboksanteckningar 1954. Åkerman hade framställt sig själv som löparen i "schackspelet", Bildt som tornet. De ledande i generalstaben eftersträvade liksom kungen "Staafts störtande". Torbacke pekar på de källkritiska anmärkningar, som kan riktas mot Kihlbergs tolkning, och framhåller "att Åkerman från 1911 var överstelöjtnant i Ystad och förekom i Stockholm främst som utredare". Torbacke hänför Åkerman till de "mera försiktiga" officerarna.³² Han konstaterar vidare:

”Under slutet av den period (1910—1914) som här studerats radikaliserats officerskretsens syn och får av allt att döma stor anslutning inom hela kåren. — — Den senkarolinska tidens samhälle, den — som man trodde — då giltiga relationen mellan kung, folk och krigsmakt, skulle återinföras.”³³

Torbackes konklusion stämmer väl överens med Bennedichs här presenterade, för konungen avsedda handlingsplan.

Det är dock omöjligt att, med det tillgängliga källmaterialet, fastställa hur stor anslutning detta synsätt haft inom officerskåren; särskilt gäller detta om Bennedichs och Hedins djärva och långtgående planer.

Bennedichs syn på Åkerman kan inte sägas styrka den roll Åkerman för Kihlberg tilldelat sig själv. Av brevväxlingen mellan Hedin och Bennedich framgår klart, att ingendera hade den ringaste kännedom om Åkermans åsikter. Om huvudsyftet för generalstabens verksamhet varit att störta Staaff, hade målet dessutom uppnåtts vid denna tidpunkt.

I ett följande brev till Bennedich, daterat fyra dagar senare, nämner Hedin inte Bennedichs handlingsprogram av den 14 juli. Möjligen hade han ännu inte erhållit brevet. Det finns under alla omständigheter ingen anledning att betvivla Hedins anslutning till nya försök att stärka och utvidga kungamakten. Förslag i den riktningen hade Hedin framfört redan den 11 november 1913 i sitt brev till kung Gustaf. Men kanske bedömde Hedin, med sina täta och förtroliga kontakter med kungaparet, främst drottningen, Bennedichs program såsom alltför djärvt för att i det läget föreläggas kungaparet.

Klart är vidare att Hedin hade en annan mening än Bennedich om nyttan av fortsatt propagandaverksamhet. Han framhöll, att han aldrig ”blifvit så bestormad” med smickrande tackbrev och nya inbjudningar att hålla föredrag som efter Borgholmstalet. ”Hilda” hade i ett ”långt och förtjusande” brev sagt att hon väntade sig mycket av den nya agitationen.³⁴ Hedin ämnade resa till Eric von Rosen på Rockelstad, en av Hedins många beundrare, för att hålla tal på ett möte för scoutledare. En angelägen uppgift, ansåg Hedin:

”jag betraktar scoutrörelsen som en af våra räddningsplankor. Om de styrande lösen hade gifvit scouterna en million i stället för 30 millioner åt folkpensioneringen, så hade landet haft mera gagn därpå.”³⁵

Synpunkten är belysande för Hedins avsaknad av socialt intresse. Den blygsamma folkpensionen synes ha varit speciellt utsatt för hans aversioner.³⁶ För Hedin var scoutrörelsen en förberedande militär utbildning av primär vikt för nationen. Medborgarnas sociala villkor var av underordnad betydelse.

Tanken på riksdagsupplösning och nyval, som Hedin låtit framskymta, fann Bennedich enbart löjlig. Det skulle ändå inte leda till majoritet i riksdagen. Bennedich höll fast vid sitt ”utkast till program. Det är åtminstone konsekvent och vet hvad det vill. 1915 års riksdag kunna vi ju skicka hem ...” Hedin fick självfallet ”till fäderneslandets nytta utan inskränkning” använda allt vad Bennedich skrivit och även meddela ”Hilda mina tankar”. Kanske borde Hedin sondera Trygger och Hellner.³⁷

När Hedin och Bennedich fortsatte sin brevväxling i mitten av augusti, hade det första världskriget brutit ut, vilket helt kom att prägla det fortsatta tankeutbytet mellan Hedin och Bennedich.

”Aldrig i vår historia har läget för oss varit mera gynnsamt än nu att segla in i ett krig med arffienden.” Längre fram i brevet skrev Hedin: ”Man kan ta för absolut säkert att ryssarna ej skola kröka ett hår på vårt huvud. De lära sväfa i den rysligaste oro för stämningen i Sverige. Om åtminstone något företogs af dem — i misshugg, t.ex. mot flottan som tid efter annan lär röra sig åt Ålands-hållet.”

Hedin hade tänkt anmäla sig som frivillig i landsstormen, men ville inte visa något erkännande ”af den nuvarande politikens berättigande. Men på marschen genom Finland vill jag vara med.”

Hedins förtroliga självbekännelser för Bennedich är avslöjande för den demagogi och förljugenhet med vilken Hedin och hans likasinnade bedrivit den s.k. försvarsagitationen. Det svenska försvar, som Hedin förkunnat som liggende för ”fäfet”, var nu intet hinder för ett omedelbart svenskt inträde i kriget! Borta var rysskräcken, det var i stället ”arvfienden” som hyste ”den rysligaste oro” för Sverige!

För Hedin och Bennedich var krigsutbrottet ingen tragedi utan en ytterst stimulerande världshistorisk händelse. Hedin hade genom en av sina systrar erhållit en hälsning från Knut Gillis Bildts maka: ”Hon tyckte det var underbart att alla spådomarna slagit in som profetior.” Sannolikt var det många högerextremister, som såg denna världstragedi ur detta cyniskt svensknationella och inrikespolitiska perspektiv.

Hedin underrättade vidare Bennedich om sin verksamhet i Stockholm och det motstånd hans opinionsbildning kunde väntas möta:

”Men vi äro ridderliga och humana och öfverlåta åt våra efterkommande de fasor och bekymmer, som vi själfva icke våga att se i ögat. Jag vet icke hur mycket man vågar anförtro åt ett pappersark. Men jag är icke overksam. Opinionsen måste tänkas underifrån och spetsarna måste slockna. Jag rådgör ofta med den man, som såg igenom norska talet innan det trycktes. (Låt oss kalla honom Emmerich.)” (Möjligen var Emmerich täcknamn för Rappe d.ä.)

”Han rådgör å sin sida med andra förstklassiga män. Af oss försummas alltså ingenting. Tiden anses ännu icke mogen. Men nog kan man kvävas af denna väntan och ovisshet.

Appe är bra men helt och hållet i händerna på Castor och Pollux. Appe säger att jag kan vara fulkomligt lugn och att allt göres som bör göras. Han säger att jag ’blindt kan lita’ på honom, och att han sitter inne med saker som han icke får tala om, men som skulle glädja mig om jag visste dem. — — —

Castor har försökt att lägga munlås på mig, — jag läste lagen för honom och han gick direkt till Appe. Appe bad att få tala med mig och jag utvecklade läget för honom. Naturligtvis bryter jag *alla* band i det ögonblick det kräfvades för fosterlandets skull.”

De skilda meningarna mellan Hedin och Bennedich om ”sättet” att arbeta för de gemensamma planernas förverkligande, som tidigare framträtt, speglas här

på nytt. Benedich ville på äkta militärhierarkiskt sätt leda "uppifrån", medan Hedin trodde mera på arbete "underifrån" genom en energisk opinionsbildning — anförd av honom själv.

Kung Gustafs försäkringar förlorade givetvis i värde, då han enligt Hedin var helt i händerna på "Castor och Pollux", täcknamn för Hammarskjöld och Wallenberg. Varken i detta eller senare brev till Benedich nämner Hedin ett enda ord om vad han sagt Hammarskjöld, eller vad denne svarat; han omtalar inte heller vad anledningen kan ha varit till sammanstötningen med Hammarskjöld.

Möjligen kan Hedin ha presenterat Benedichs förslag till handlingsprogram för kungen, som monarken i sin tur visat för Hammarskjöld och som föranlett dennes ingripande; men detta är enbart hypoteser. Som ovan framgått hade Hedin tidigare misstänkt Hammarskjöld för att ha förbjudit drottningen att tala med Hedin.

Hur som helst därmed. När Hedin "läste lagen" för den självmedvetne Hammarskjöld, som ansåg sig vara landets främste folkrättsexpert, om inte en av världens främsta, hade ett referat från båda parternas sida säkert varit ett av svensk 1900-tals-historias festligaste dokument.

Hedin återkom, 23/8, till kontroversen med Hammarskjöld: "Castor har varnat Appe för mig." Hedin meddelade att han före sitt nästa offentliga framträdande skulle skriva "en kladd ... Sedan läser jag upp det hela för Appe, som jag lofvat att rådgöra med innan jag uppträder offentligt. Detta är visserligen ett band som Appe lagt på mig — men den historien" skulle Benedich "få i detalj när vi träffas. Den innebär Castors metod att söka göra mig oskadlig. Kniper det kastar jag Appe öfverbord. Kapitulerar gör jag naturligtvis aldrig."

Hedins starka förtrytelse är inte att ta miste på. Vad han kan ha menat med att "kasta Appe öfverbord" är naturligtvis svårt att veta. Var det ett hot att genom en kupp avsätta kungen och göra Victoria till regerande drottning? Eller var det en antydning om att han skulle strunta i monarkens stöd och själv "stöta i trumpeterna för att rädda riket"? Det är frågor som sannolikt aldrig kommer att få något svar. Uppenbarligen var Hedin vid denna tid rusig av övermod över sitt inflytande på kungaparet och över de framgångar han ansåg sig ha uppnått med sin propagandaverksamhet.

När ministären Staaff före avgången avkrävde kung Gustaf ett löfte att i framtiden ge statsrådet förhandsinformation om sina politiska uttalanden, avgav kungen det bekanta svaret, att han inte ville beröva sig rätten att fritt meddela sig med Sveriges folk.

Nu hade kung Gustaf av Staaffs efterträdare låtit sig berövas rätten att fritt meddela sig med Hedin, borggårdstalets författare och upphovsman till den konstitutionella krisen och Staaffs begäran! Ty naturligtvis var avsikten med "Appes band" på Hedin att Hammarskjöld skulle granska Hedins "kladd". Hammarskjöld hade snabbt liksom Staaff fått erfarenhet av hemliga och oansvariga rådgivare bakom regeringens rygg.

I sin undersökning av ministären Hammarskjöld har Carlgren publicerat en satirisk uppteckning av Hammarskjöld:

”Staafts lära om konungens rättigheter och skyldigheter, framställd i frågor och svar

Har konungen rätt att bilda sig en mening i statens angelägenheter?
Ja, dock icke förr än frågan blifvit föredragen i statsrådet.

Har konungen rätt att uttala den mening han bildat sig?
Endast för statsrådets ledamöter för att söka öfvertyga dem.”³⁸

Mindre än ett halvår efter sin regeringsbildning fick Hammarskjöld själv svälja ner de syrligheter han tillrett åt Staaft!

Benedich hävdade, 14/7, att Hammarskjöld använde hot om avgång för att hindra kungen att tala. Att Hammarskjöld använt sig av avgångshot har be- lagts av Carlgren, som funnit flera koncept och utskrifter till avskedsansök- ningar i Hammarskjölds samling. Om orsakerna bakom avskedsansökningarna skriver Carlgren, att de motiv Hammarskjöld anför, ”kan helt eller delvis vara uppriktiga men även svepskäl för andra, som han ej öppet vill anföra, och vi- dare kan ansökningarna gå tillbaka såväl på stundens stämningar som på om- sorgsfulla taktiska beräkningar”.³⁹ Att ett motiv bakom ansökningarna varit irritation över konungens kontakter med inkonstitutionella rådgivare torde kunna anses mer än sannolikt.

Trots Hedins karska ord att, om så krävdes, bryta alla band med ”Appe”, måste Hammarskjölds ingripande ha inneburit ett allvarligt avbräck i Hedins förbindelser med kungaparet.

”Det värsta af allt”, skrev han till Benedich:

”är att Du icke är här. Utan Dig *går* det icke. När jag tänker på hur vi tillsammans i vintras klarade skifvan, så är det ju förtvifladt att vi nu, då oerhördt mycket mer står på spel, skola vara skilda åt. Finnes det ingen utsikt att få Dig hit? Naturligt- vis kunna Emmerich och jag göra en hel del, men det är icke detsamma. Du och jag ha ändå på ett aldeles särskildt sätt *arbetat* tillsammans, kompletterat hvar- andra och lyckats på ett storartadt sätt. Med våra gemensamma erfarenheter bakom oss skulle vi lyckas äfven nu. Det är min öfvertygelse att vi representera den största kraften i landet. — — — Det värsta är att det går så långsamt att få upp en opinion här i landet. Men kanske skola händelserna själfva komma oss till hjälp.”

Det gällde att komma med i kriget på tysk sida; i annat fall skulle Sverige för- lora allt stöd från Tyskland:

”Vilja vi icke nu, när det gäller, fylla vår plikt och vår plats i germanernas kamp för lifvet, då komma tyskarna, efteråt, att behandla oss så som dem godt och för dem själfva nyttigt synes. Det är hemskt att stå vid detta vägskäl och ändå icke se annat än förstokelse och förblindelse på alla håll.”

”Naturligtvis” skulle Tyskland segra överallt. Även om flottan och kolonierna gick förlorade så stod dock landvägen till Indien öppen:

”Där är Turkiets vänskap ovärderlig. Tänk att få vara med om att förhjälpa germa- nerna till Asiens eröfring. Man svindlar vid tanken — och vämjes vid pöbeln här hemma.”

Brevet är osammanhängande — ”en trogen bild af min kokande sinnesförfattning.”⁴⁰

Om Hedin kokade av upphetsning, vilket inte finns anledning betvivla, saknade han likväl inte en hög uppfattning om sig själv och Bennedich.

Den sistnämndes första brev efter krigsutbrottet var skrivet samma dag som Hedins. Bennedich var inte mindre upphetsad:

”— vi hunno bara säga A den 6. februari, nu skola vi med Guds hjälp säga B också.
— — —

Tidpunkten är inne, när fransmännen lidit ett afgörande nederlag och England därför blir upptaget på nära håll — och när så ordningen kommer till Ryssland. Det blir vår fullständiga undergång om vi ej då komma med. Detta är klart ur flera synpunkter. Segrar Tyskland, och vi ha suttit stilla, är det *moraliskt* och *ekonomiskt* slut med oss. Väger det jämnt få vi betala *fiolerna genast*. Lider Tyskland nederlag bli vi en rysk lydstat för att efter några (år) uppslukas. — — —

Min egen erfarenhet från dessa dagar är den, att folket ännu ej begripit det fruktansvärda allvaret. *Här måste blod flyta*. Vi få inte somna in igen.

Det går här rykten om att Hilda trycker på hvad hon kan och att Hammarskjöld som motvikt tagit till det hemliga utskottet. Pressen måste bli så hård, att något val ej finnes. Det borde ej vara svårt att arrangera. — — — *Man måste profitera af tillfället*. Gå den gamla vägen och lägg visa råd, men djärfva, hänsynslösa också. Omkring den första veckan i september förmodar jag att det börjat tränga.

Med förstånd kunna vi nästa vår hafva papper på Åland, Sveaborg, nordliga Finland och Seland samt tullmuren längs Kölen raserad. Det är vårt mål.”

Bennedich slutade med ”att ytterligare försäkra, att Sverige beseglar sin undergång, om det sitter stilla när Karl XII:s kungstanke efter 200 år lefver upp igen för att segra”.⁴¹

I Hedins och Bennedichs samtidigt skrivna brev framträder en hög — och inte överraskande — överensstämmelse i synen på krigsutbrottet och de möjligheter, detta ansågs öppna för Sverige. Nu gavs ett tillfälle till revansch mot Ryssland för förlusteerna av Östersjöprovinserna och Finland. Efter 1800-talsmönster framträder Hedin som en kombination av upptäcktsresande och imperialist: Asien skulle erövrats av germanerna. Bennedich ser ett lysande tillfälle att förverkliga Karl XII:s ”kungstanke”, så som han och Arthur Stille fantasifullt tolkat den.

Lauritz Weibull lär enligt Stille ha sagt att Stille och Hjärne ”hade en religion i Karl XII:s frågan”.⁴² För Hedin och Bennedich var Karl XII-dyrkan och dyrkan av den svenska stormaktstiden, som de fantasifullt föreställde sig den, både religion och världs- och livsåskådning.

Båda trodde på en snabb tysk seger över Frankrike. Därefter skulle de tyska styrkorna vändas mot Ryssland och då gällde det för Sverige att ”profitera” på tillfällets möjligheter. Tiden för svensk handling var därför knapp. Det var dessutom svårt att arbeta upp en opinion i landet. Sveriges folk var ett ”sovande folk” — en av Hedin, Bennedich och andra aktivister ofta använd karaktäristik.

Bennedich manade Hedin att ge djärfva och hänsynslösa råd. I denna ”germanernas kamp för livet” fick inte någon större hänsyn visas mot grannländerna.

Våren 1915 kunde Sverige ha erövrat Åland, Sveaborg, norra Finland och Själand samt ha raserat tullmuren mot Norge! Om det senare skulle ske genom att tvinga Norge till eftergifter eller genom ett återställande av unionen framgår inte av Bennedichs brev.

Här återkommer de krigshandlingar mot Danmark och Norge, som Hedin enligt läckorna från Falumässen skulle ha varit inne på i sitt tal, men som han förnekade i memoarboken.⁴³

De båda breven — skrivna av försvarsagitationens främste aktör, Hedin, och av Bennedich, en av de främsta representanterna för de politiserande officerarna — ger, vid sidan av annat nytt material, som presenterats i denna studie, underlag för en omvärdering av den s.k. försvarsstriden.

Med exakt och definierat språkbruk kan termen försvarsstrid endast användas om en strid, vars syfte är att stärka det egna landets försvar för att skydda mot angrepp från andra makter. Men det var inte det syftet som var huvudmotivet för försvarsagitorerna. Deras motiv var att inför ett kommande europeiskt krig, som man inte ansåg omedelbart förestående utan väntade sig inom en 20-årsperiod, stå rustade för att vid Tysklands sida kunna föra en expansionistisk krigspolitik. En politik syftande till ett återupprättande av ett svenskt Östersjövälde genom ett framgångsrikt krig med Ryssland.

Dessa storsvenska planer — eller bättre: drömmar! — gör också den s.k. försvarsstriden mera begriplig. Striden gällde främst två frågor: övningstidens längd och pansarskeppsprogrammet, vilka framställdes som verkliga ödesfrågor för landet. Vid ett krigsutbrott inom något decennium mellan Tyskland och Ryssland skulle den svenska armén vara färdigutbildad för ett deltagande på tysk sida, och flottan försedd med större pansarfartyg avsedda för operationer i Östersjön.

Den svenska officerskårens tyskpåverkan och tyskvänlighet samt starka aktivism under första världskriget är väl belagd av tidigare forskning. Utan tvivel hade Hedin och Bennedich stora delar av officerskåren bakom sig i sina storsvenska tankegångar. Det är en annan fråga hur stora delar av officerskåren, som kunde tänkas stödja Hedins och Bennedichs kupppartade framkomstvägar för att nå målet — Sveriges deltagande i kriget.

Benedich var uppenbarligen optimistisk. Samma dag som han mottagit Hedins brev skrev han — något överraskande: "Det har lugnat mig mycket." Han bedömde nu, med hänsyn till läget på västfronten, att tidsfristen för ett nytt agerande möjligen kunde utsträckas till andra hälften av september och framhöll vidare:

"Om jag skall vara uppriktig, tror jag icke ens på möjligheten af upparbetandet af en opinion på mer än ett sätt. Du nämnde äfven det. *Appé* skall tala. Han måste tala. Men hur tvinga honom därtill? Det finnes skäl för ett nytt bondetåg eller ett nytt borgartåg, som tackar honom för den 6. februari och som med anledning af de liberalas fortsatta krumbukter säger ifrån hur lösningen af organisationsfrågan skall vara. Men det talet skall komma precis i rätta minuten hvad beträffar det yttre läget också ... När vi komma så långt tvekar jag ej att tillråda R-aus (Reichenaus) underrättande."

Franz von Reichenau var vid denna tid Tysklands minister i Stockholm. Han upprätthöll livliga kontakter med svenska aktivistiska kretsar och hade även förbindelser med kungaparet.

Under dessa råd har Benedich tillagt: "Obs. hur Gustaf Adolf gjorde före 30-åriga kriget." Möjligheterna att provocera rysk sjömilitär till "att skjuta" bedömde Benedich som små.

Hedins meddelande om Hammarskjölds ingripande nämner inte Benedich. Hur han kunde tänka sig möjligheten av en repris av bondetåget och borggårdstalet är därför något gåtfullt. Med konungen under Hammarskjölds kontroll och förhandsgranskning av Hedins förslag till nytt kungatal, var den möjligheten i praktiken eliminerad. Det kan emellertid även tänkas att Benedich förskräckts av Hedins propå att bryta med "Appen", och att han på ett taktfullt sätt ville avråda från varje tanke därpå. Med den vikt officerskåren fäste vid bandet mellan konung och officerskår, skulle en sådan brytning ställt Benedich och likasinnade officerare i en utomordentligt brydsam lojalitetskonflikt. Ett annat avsnitt i brevet tyder på att Benedich önsketänkte:

"Af hvad Du skrev skönjer jag, att vi äfven denna gång befinna oss i samklang med den mil. ledningen. Skiljom oss icke därifrån. Dess yttringar hittills hafva varit fasta och målmedvetna. För min del tror jag att K.G. är tillräckligt stor för att vilja rättfärdiga den store Moltkes omdöme. På det litar jag nästan mest."

I Hedins brev finns ingen grund för Benedichs ovan citerade slutsatser. Hedin nämnde i samband med hälsningen från Bildts hustru att hon "ovillkorligen" ville tala med honom en av dagarna. Han ämnade infria detta önskemål, lyssna till hennes synpunkter och tänkte sig att hustruns åsikter skulle stämma överens med Bildts. Att därav dra de slutsatser som Benedich gjort är steget långt. Citatet visar att Benedich trots sin otålighet och krigsiver ändå var försiktig. En förutsättning för hans djärva handlingsplaner var att de hade stöd inom generalstaben.

Benedich dolde inte för Hedin sitt missnöje med sin placering och sina önskemål:

"I generalstaben är naturligtvis hvarenda hål besatt. Om Du ser Emmerich kan Du gärna säga att jag går härnere och är fräsande ilsken."⁴⁴

Förhoppningen om att Emmerich skulle kunna medverka till att Benedich fick en annan placering, helst i generalstaben, tyder på att det bakom tacknamnet dolde sig en militär, som kunde påverka ett ärende av detta slag.

I det tidigare berörda brevet från Hedin till Benedich, 23/8, erhöll Benedich underrättelser om verksamheten i Stockholm:

"Ryktet att Hilda gör hvad göras kan, under det att Castor och Pollux och deras brödraskap hålla igen, är sant. Enighet, försoning till varje pris är deras lösen. Jag var hos Hilda i går och fann henne storartad. Hon står på precis samma sida som vi. Men Castor är oerhördt mäktig och har Appen i sin hand. Appen gör *intet* som icke Castor råder honom till. — — — Du har alldeles rätt i hvad Du säger om opi-

nionens ovisshet. De ryska flyktingarnas transport genom Sverige verkar högst depraverande. Gabriel (Hedengren) berättar hur massor af arbetarhustrur samlades vid tågen i Örebro för att ge dem mat och hjälp. De breda lagren ha fått det intrycket att ryssarna äro de mest fridsamma, goda och oförargliga människorna på jorden. — — — Det går absolut inte inifrån, — det måste komma utifrån. Jag tror också att det *kan* arrangeras."

Hedin hade träffat Emmerich ett par gånger, ena gången tillsammans med "L-M". Bakom denna anonyma signatur dolde sig kanske författaren Sven Lidman, ivrig aktivist och från 1916 redaktör för aktivisternas veckotidskrift Svensk lösen. "Emmerich och de andra" ansåg att vad som nu borde göras "i väckelseväg" vore att Hedin skrev ett upprop till Sveriges ungdom. Grundtemat i detta borde vara att ungdomen — i motsats till de äldre — följde de stora världshändelserna "med allvar och uppmärksamhet". De andra rådgivarna hade vissa synpunkter på innehållet i uppropet:

"De anse att icke ett ord får sägas om neutralitet och annan svensk uselhet och icke ens mellan raderna får parti tagas för någondera af de stridande. Ej heller får andas om önskvärheten att komma med. I sakens nuvarande läge måste man vara fullkomligt färglös i den vägen."

Det gav onekligen inte något särdeles djärvt intryck, men Hedin tröstade ändå Bennedich med att det kunde bli "ganska gnistrande — — — en sabla uppryckning". Man skulle åter sammanträda och dryfta och överväga innehållet.

När Hedin "sålunda blifvit uppeldad till högtryck" skulle han skriva "en kladd, som sedan skall kallfatras". Kladden skulle han därefter läsa upp för "Appe".

Hedin ville veta Bennedichs åsikt om Emmerichs plan. Reichenau hade varit "ytterst nervös", men var nu "som en annan människa". Han tyckte "att jag när som helst kunde die Trumpeten blasen". Visiten hos Bildts maka gav intet av intresse. Hedin hade till Emmerich ordagrant framfört Bennedichs hälsningar. "Han smålog och förstod Din ståndpunkt och Dina känslor."⁴⁵

Något senare meddelade Hedin att man haft ett första sammanträde, 26/8, "hos B-dt (Boustedt), jämte L-k, L-m och W-n" (Einar af Wirsén). Vem som dolde sig bakom signaturen L-k är ovisst. Under sammankomsten hade ämnet dryftats "preliminärt och samtalsvis". En viss samstämmighet hade dock tydligt uppnåtts:

"Vi kommo öfverens om att Staaffskurkarna borde tigas ihjäl, — behandlas som en öfvervunnen ståndpunkt. Likaså är det nödvändigt att vara neutral — utåt, dock så att England får på käften och att vi icke böra glömma att vi äro germaner.

Det hela bör göras utomordentligt kraftfullt och glänsande så att *alla måste* läsa det. — — — Det bör komma i form af ett tal, t.ex. på Cirkus, och samtidigt gå ut i bokhandeln. Tidpunkten spelar ingen egentlig roll, — — — men gärna *efter* val-söndagen, ty valboskap och annan fänad skall icke spela någon roll i hvad som hädanefter lär komma att ske. Komma vi blott med i dansen, så sopas pöbeln bort."

Alla ansåg det vidare "i högsta grad önskvärt att få anlita Dina bona officia,

Din geist och Dina kunskaper". Det kunde endast ske genom ett personligt sammanträffande mellan Hedin och Bennedich.

För att dölja sammanträffandet för pressen ämnade Hedin "göra Baltiska utställningen till mål för resan" och därefter "tyst och stilla fara upp til Dig och låsa in mig på ett hotellrum" — i Helsingborg, där Bennedich nu var placerad.⁴⁶

Hedins förslag om att träffas i Helsingborg förskräckte Bennedich:

"Resan hit förefaller mig betänkelig. Hvad jag gör, blir fort känt. Och min goda vän Douglas, en präktig pojke men son till sin far ser mig för mycket och upptäcker Dig med. Själ är han eld och låga, men har möjligen för lifliga förbindelser med farliga håll. Tänk på detta och tala med de andra därom. Den 7. september återvänder jag till Ljungbyhed."

Förevändningen att resa till Baltiska utställningen trodde Bennedich inte heller på. "Det är bättre att resa till Göteborg i affärer." Bennedich dolde inte heller i övrigt sin besvikelse över Hedins brev:

"Ditt sista brev, (23/8) — — — var ganska pessimistiskt och verkade rätt nedtryckande på mig också. — — — jag trodde, uppriktigt sagt, — att vederbörande bättre visste hvad de ville. — — —

Just när jag kommit så här långt, kom Ditt gårdagsbrev. Det låter något. Men jag har en invändning. Hvad vill man? Hvar äro de *praktiska* möjligheterna? Ty jag säger än en gång — om man ock *talade* med änglars tungor, hjälper det icke, såvida man icke samtidigt *arbetar* praktiskt. Men tänk på Finland, som vi ju ändå skola taga för att göra en själfständig stat af. Och här är icke en dag att förlora."

Benedich hade tidigare i brevet framfört spekulationen att Finland kunde utnyttjas av aktivisterna:

"Äfven med risk att denna spekulaton befinnes värdelös — och trots hvad jag annars nyss andragit — skall jag dock *ånyo* taga fram den. Den är allt hvad jag i närvarande stund äger till tröst i detta hav af dumbet och litenhet. — — — vi måste fullborda vår historiska uppgift. Göra vi icke det, är det slut med oss — obönhörligt. Detta är grundvalen för min tanke. På den skall alltså byggas. Hur skall den göras begriplig för detta underbara folk, så att det fattar eld."

Benedich menade att "knutpunkten" låg i Finland och Polen, dessa av knutpunkten förtryckta folk. Kunde man åstadkomma en livlig rörelse på andra sidan Bottenhavet, som följdes av ryska våldsåtgärder och dessa i sin tur av höga finska rop — då äro vi snart på väg — ty hvad vi ej göra för oss själfa det skola vi göra för det finska byket. Sådana äro vi. *Så fråga finnarna, hvad de kunna*, uppmanade Bennedich och tillade harmset: "— Hvad ryssarna hålla oss för att vara ser man däraf, att XXII kåren är ensam i Finland och Petersburg!!"⁴⁷

Benedichs misstankar mot Archibald Douglas bekräftar en tidigare iakttagelse, att Douglas, far och son, inte tillhörde Bennedichs och Hedins förtrogna.⁴⁸ Archibald Douglas, starkt konservativ, ivrig aktivist, stor beundrare av det Wilhelmiska Tyskland — faderns fädernesland, och sålunda själsfrände till Bennedich, har i sina memoarer karakteriserat vännen Bennedich:

"Bland de officerare som nu tjänstgjorde i staben var löjtnanten — — — Carl Benedich den mest färgrika. Hans utläggning av texterna när snart krigsunderrättelserna började strömma in var högtintressanta."

Hösten 1917 på kvällssammanträde hos Benedich: "Desto mera talade Benedich och Rappe (d.y.) och det var i sanning häpnadsväckande ting de hade att förtälja. Det visade sig att de sedan ungefär ett år tillbaka hade varit sysselsatta med planer för ett frihetskrig i Finland. Det hade skett i samråd och i visst fall även samarbete med finska patrioter och särskilt med vissa finska jägare ..."

"Med risk att förfalla till den vanliga sjukan att anse sådana människor kloka, som tycker lika som man själv, tvekar jag inte att beteckna Carl Benedich som en av de främsta, ja, kanske genialaste av de svenska officerare jag råkat, och jag anser att det begicks en stor orätt mot honom, när han icke blev befordrad. Grunden härtill var emellertid hans excentricitet."⁴⁹

Benedichs excentricitet framträder fullt tydligt också i hans brev. På den punkten kan inga invändningar riktas mot Douglas' karaktäristik. Hans skildring bekräftar också att Benedich inte släppt sitt hugskott att framprovocera ett finskt uppror, som i sin tur kunde medföra Sveriges indragande i kriget. Douglas' övriga omdömen om Benedich må lämnas därhän.

I sin strävan att uppnå de mål, som Benedich ansåg vara Sveriges "historiska uppgift", tillämpade han principen att ändamålet helgar medlen. Någon hänsyn till grannländernas folk skulle inte visas. Att på ett tidigt stadium stimulera ett finskt uppror hade kunnat leda till stora lidanden och offer för finska folket. Den demokratiska tanken att folkmajoriteten, eller dess valda representanter, bör avgöra viktiga frågor, hade Hedin och Benedich inte något till övers för. Båda representarade elitismens idéer och till eliten räknade de sig själva, som brukligt är bland elitismens anhängare.

Benedich erkände öppet sin nedtryckthet och pessimism; för honom var det en besvikelse att män som Boustedt och Wirsén inte var djärvare och bättre "visste vad de ville". Hans förhoppningar på Bildt hade också grusats. Om Hedin verkligen såg så optimistiskt på sina propagandistiska möjligheter, som han intalade Benedich, eller om han endast ville tona ned motgångarna är omöjligt att avgöra.

Grunden till Benedichs pessimism och Hedins något svävande planer är emellertid helt klar. Hammarskjöld hade minimerat Hedins möjligheter att förmå kung Gustaf till en ny 6 februari.

I första hälften av september meddelade Hedin att han skulle resa till Tyskland "för att åtminstone få ett intryck af hvad krig är och för att se ett beundransvärt folk i vapen". Som vanligt var Hedin optimistisk — på bräckliga grunder: "Här stundar märkliga tider. Appe lär ha inställt sina höstjakter hvilket tydes som ett godt tecken." Det av Hedin planerade föredraget fick därför uppskjutas, "men Emmerich säger att det spelar ingen roll — resan är viktigare ..."⁵⁰

Därmed upphörde brevväxlingen mellan Hedin och Benedich; i varje fall finns inga ytterligare brev bevarade i Hedins samling. Från den 1 november blev Benedich kommenderad till generalstabens. Om det skedde med eller utan

”Emmerichs” rekommendationer får vara osagt.⁵¹ Bennedichs placering i Stockholm återställde möjligheterna till personliga sammanträffanden mellan honom och Hedin och därmed upphör möjligheterna att kontinuerligt följa deras aktivistiska verksamhet. Att verksamheten inte upphörde bevisas av mera sporadiska nedslag i källmaterialet.

Till de ivriga aktivisterna hörde även Frykberg, bondetågets organisatör, som hade täta kontakter med Hedin och också besökte kungaparet. Peyron var Frykbergs kontaktman i förbindelserna med kungaparet.

Frykberg var nedstämd över höstvalets resultat:

”så ledsamt det än är måste man fastslå, att våra svenskar sova, sova så de snarka, och de väckas ej förrän kriget *omedelbart* talar sitt kraftiga språk.

Detta är väl en situation, som vi icke stå långt ifrån. Krig är något förskräckligt, men för 100åriga sömngångare en nödvändighet.

I tisdags träffade jag Konung och Drottning ...”⁵²

”En annan sak som pressat” Frykberg under ett halvår, var att Hedin gynnade Bonnier och hans förlag:

”Tidningen (DN) begagnar varje tillfälle att skälla på Dig och Fosterlandet. Det är icke till germanismens fromma att sätta ekonomiska resurser i händer på dylika motståndare ...”

I januari 1915 hade Frykberg mottagit ett brev från Hedin, som gjort honom beklämd, då han ”genomläste biljetten”:

”Har alltid betraktat Dig såsom den starke bland de starke, och när misströstans ande till den grad kan gripa Dig, huru skall det då gå med andra. Jag har varit och är illa därän. Det är nästan en förtvivlans situation för framtiden och jag har känt stark frestelse att ge upp det hela, ja nätan lämna detta land. Jag ser för min inre syn socialismens frammarsch.

Får Sverige icke en åderlätning så att det sjuka blodet tappas ut och de för riket skadliga bölderna opereras bort så ruttnar Sveriges folk bort. Det nya uppsvinget efter kriget utan att vi komma med blir sista spikarna i vår likkista.”⁵³

Brevcitaten ger klara belägg för att även Hedin i januari 1915 gripits av misströstan. De vittnar vidare om Frykbergs starka aktivism. Frykberg såg kriget som en ”nödvändighet”, en lång fredspanning var skadlig för folket. Det främsta motivet bakom Frykbergs aktivism var inrikespolitiskt: socialismen och radikalismen måste stoppas. Det var en ståndpunkt som han delade med Hedin, Bennedich och de officerskretsar som stod bakom försvarsagitationen. Mest anmärkningsvärt och dunkelt är Frykbergs tal om att ”det sjuka blodet” och ”de skadliga bölderna” skulle avlägsnas genom ett krigsdeltagande. Tänkte sig Frykberg att officerskåren skulle placera socialister och radikaler i främsta linjerna? Eller på vilket annat sätt skulle detta ”mål” uppnås? Frykbergs brev vittnar om en lika stark excentricitet som Bennedichs.⁵⁴

Valresultatet borde inte ha överraskat Frykberg. I hans samling finns en rad

brev från valarbetare, som talade om den motvind som blåste. De frisinnade och socialdemokratiska valtalarna hade övertaget, meddelade man Frykberg. ”Den starka försvarsvinden” hade — trots krigsutbrottet — upphört.

Bondetågsledarnas inrikespolitiska motiv, att hindra en demokratisering, har också gett nedslag i Mittag-Lefflers dagboksanteckningar. Den 27 november 1918 besöktes Mittag-Leffler av godsägare Uno Nyberg, den ursprunglige initiativtagaren, och häradshövding J. Nilsson. Enligt Mittag-Leffler stod Nyberg och Nilsson på den ståndpunkt, som uttalats i riksförbundets program. ”Bönderna inse, att om och när arbetarna lyckas bemäktiga sig ledningen i Sverige, så går det i första hand lös öfver bönder och godsägare.”⁵⁵

Mittag-Lefflers dagboksanteckningar har inte högt källvärde, särskilt inte när han skriver om politiska meningsmotståndare. I detta fall finns det dock inte någon anledning att ifrågasätta hans uppgifter. Hade inte bondetågsledarna haft en starkt konservativ uppfattning, hade de ju knappast besökt Mittag-Leffler. Denne hade för övrigt inbjudit ledamöterna i Jordägarnas riksförbunds centralstyrelse till supé den 21 november 1915. Bland de inbudna, sammanlagt ett 30-tal, var Nyberg och Nilsson.⁵⁶

Bland de svenska aktivisterna måste Mittag-Leffler räknas som en av de främsta och mest kända. Med sitt vidlyftiga umgänge i politiska, diplomatiska och militära kretsar i Sverige, Tyskland och Finland var han ständigt på spaning efter informationer, rykten och intriger. Han hade dock inte några närmare kontakter med Hedin och var uppenbart ovetande om Hedins förbindelser med kungaparet. Hans syften sammanföll däremot helt med Hedins och Benne-dichs.

Vid ett besök av den tyske marinattachén Fischer-Lossainen i november 1914 delgav Mittag-Leffler denne sin målsättning:

”von Fischer inser, att vår största svårighet är: hvad kunna vi vinna på ett krig. Härpå svarar jag (och F. delar fullkomligt min åsikt): dels ordnandet af våra inre förhållanden, dels möjligheten att ordna ett stort nordiskt rike.”⁵⁷

Mittag-Leffler var medveten om att den svenska opinionen var föga aktivistisk. Arkitekten Guettler hade gjort en tågresa i Dalarna — i tredje klass för att pejla stämningen i folkdjupet:

”och från denna resa hämtat de mest upprörande intryck. I kupén fanns en landstormsmän, iklädd landsstormens hatt och binda. Han förolämpades oupphörligt af tvänne halfdruckna individer, som hånade hans militäriska klädsel och utseende, allt under stor sympati från öfriga passagerare i vagnen. Han anmälde slutligen saken för konduktören och de två angriparne fingo lämna tåget. Sedan fortsatte diskussionen mellan medpassagerarne. Allmänna meningen var fasa för kriget och dess ohyggligheter samt den föreställningen, att om vi stärkte vårt försvarsväsen, skulle detta blott betyda, att vi inlockades i krig. För resten hån och hat mot allt hvad officerare hette.”

Mittag-Leffler höll visserligen på samhörighetskänslan mellan de nordiska folken, men ”på det sättet — — — som alltid innerst förutsätter en rent svensk

synpunkt". Av kungamötet i Malmö väntade han sig intet gott. De norska och danska sympatierna var på Englands sida. I likhet med "flertalet bildade svenskar" var Mittag-Lefflers sympatier också på engelsk och fransk sida, "men en järnhård nödvändighet och ställningen till Ryssland tvinga oss att i främsta rummet stödja oss på Tyskland". En nordisk sammanslutning, som Mittag-Leffler tänkte sig den, skulle inte, trodde han, stöta på några "allvarliga svårigheter" från dansk eller finsk sida. "Norge skulle däremot göra de största svårigheterna." Norge strävade efter att bli "det härskande landet i Norden", och det var oförenligt med Mittag-Lefflers planer. Men Norge kunde ställas inför ett val:

"antingen gå ni med, eller se vi oss nödsakade att med Sverige inkorporera norra delen av Norge från och med Narvik. Allt detta förutsätter emellertid, att i Sverige funnes män eller åtminstone *en* man, som ägde kraft och mod att taga ledningen, och icke blott de jämmerliga parlamentariker, med hvilka en omild försyn f.n. be nådat oss."

En sådan lösning förutsatte att "vi ta del i Tysklands krig mot Ryssland". Mittag-Leffler befarade dock att så icke skulle ske.⁵⁸

I januari 1915 hade Mittag-Leffler besök av H. R. Låftman, kapten vid generalstaben; Låftman förklarade att "han, liksom hela generalstaben, hoppades att Sverige skulle gå med i kriget, då isen brutit upp".⁵⁹

Uppgiften att hela generalstaben stod bakom denna förhoppning får naturligtvis tagas med reservation. Det var sannolikt en överdrift från Låftmans sida. Men att en stor del av generalstaben var aktivistisk finns ingen anledning att betvivla.

I oktober samma år hade Mittag-Leffler ett timslångt samtal med riksmarskalken Douglas, som, enligt Mittag-Lefflers egen version, intog "alldeles samma ståndpunkt, som jag från början intagit":

"— — — union mellan de 4 nordiska länderna. För att komma till ett praktiskt resultat blir det nödvändigt, att Sverige slutligen går med i kriget vid Tysklands sida för att befria Finland. Vi måste dock ha någon ersättning, och denna skulle bestå dels i de åländska öarna, som ursprungligen icke tillhört Finland, dels i en gränsreglering i norr, hvilken bestämdt påyrkas af den svenska generalstaben. Första sammanslutningen måste tänkas mellan Finland och Sverige. Sverige blir då så starkt, att Danmark och Norge måste foga sig ..."

Dagen därpå infann sig Douglas på Mittag-Lefflers kontor, där han senare skulle mottaga en finländsk deputation. Douglas preciserade då generalstabens expansionsplaner:

"Med den ifrågasatta gränsregleringen afser svenska generalstaben hela sträckan från Torneå fram till Hvita Hafvet. Hela Kolahalvön skulle således tillfalla Sverige. Åland är alldeles för obetydlig ersättning för den risk vi löpa vid ett eventuellt krig."

Mittag-Leffler framhöll "omöjligheten att behålla Wallenberg". Douglas borde själv ta utrikesministerposten; i annat fall skulle det hela "leda till ingenting".

Douglas svarade att det inte vore lämpligt, ”emedan man då skulle säga, att han i själfva verket vore tysk och endast ginge Tysklands ärenden”. ”Jag har”, fortsatte Douglas, ”emellertid den nåden att åtnjuta både konungens och drottningens förtroende, och tror, att jag på detta sätt kan åstadkomma mera.” Mittag-Leffler replikerade, att allt ”ändå till sist och slut” berodde på kung Gustaf, och då bleve det Douglas' sak att se till, att monarken inte slappnade. ”Å ja, det skall nog inte bli farligt”, svarade Douglas. Man tycks ha enats om att Hammar-skjöld skulle fortsätta som statsminister och Wallenberg ersättas av Taube som utrikesminister.

I en kommentar till samtalet med Douglas skriver Mittag-Leffler:

”Efter de konversationer jag nu haft med Douglas, känner jag mig öfvertygad om, att han är den verkliga, efterspanade obekanta barnafadern till borggårdstalet. D. är uppenbarligen vida mer betydande än den öfriga raden af s.k. statsmän, Lindman, Trygger, Wallenberg och hvad de allt heta.”⁶⁰

Den kommentaren visar att Mittag-Leffler var totalt ovetande om Hedins relationer till kungaparet. Förvånande är hur trunkilt Douglas vid denna tidpunkt bedömde sina möjligheter att ”strama upp” kung Gustaf. Hade Douglas ingen kännedom om Hammarskjölds ingripande mot Hedins verksamhet som inkonstitutionell kunglig rådgivare?

Frågan är vilken trovärdighet Mittag-Lefflers anteckningar kan tillmätas. Det är ingalunda osannolikt att noteringarna tillspetsats och blandats med Mittag-Lefflers egna tankegångar och förhoppningar.

Douglas' och Mittag-Lefflers aktivistiska verksamhet har registrerats av Carlgren i hans inträngande undersökning av den svenska utrikespolitiken under första världskriget fram t.o.m. 1916.⁶¹ I ett av Carlgren uppmärksammat brev från Douglas till drottning Victoria framträder inte den optimism, som Mittag-Leffler återger i sina anteckningar. Å andra sidan styrks Mittag-Lefflers uppgifter i betydande grad av det källmaterial, som Carlgren använt. När Carlgren karakteriserar Douglas' och Mittag-Lefflers planer som ”Zukunftsträume” träffar det säkerligen rätt.⁶²

Ännu i början av 1918 finns fortfarande inslag av önskedrömmar i Mittag-Lefflers anteckningar:

”Egendomligt nog har ingen klart för sig, att det är till Konungen och Folket man har att vända sig, när det gäller det yttersta. Staaff har regerat efter sin död och lyckats så trumfa in parlamentarismen även hos högern, att man totalt glömmet Konungen ...”⁶³

I Mittag-Lefflers kontakter med svenska officerare framträder lika explicit, som i Hedins och Bennedichs brev, de aktivistiska och expansionistiska planerna. Bakom den hetsiga, psykosartade försvarsagitationen låg planerna på en aggressiv svensk krigspolitik, när Tyskland kom i krig med arvfjenden Ryssland. En expansionspolitik som även skulle gå ut över grannfolken; Sverige skulle med en krigsinsats vid Tysklands sida ta ledningen i Norden. Enligt riks-

marskalken Douglas' uppgift stod den svenska generalstaben bakom dessa äventyrliga och långtgående territoriella erövringsplaner. När det gällde Finland förelåg en skillnad mellan Mittag-Leffler och Bennedich. Mittag-Leffler var angelägen om att man inte från svensk sida för tidigt skulle uppmuntra till en resning i Finland, som kunde leda till ett blodigt nederlag. Den risken bekymrade inte Bennedich; han såg det "finska byket"⁶⁴ mera som en nödfallsväg, en schackpjäs, i den av honom eftersträfvade svenska expansionspolitiken.

Douglas' uppgift om den svenska generalstabens erövringsplaner ställer Hedins förnekande av att han i Falumässen skulle ha nämnt några anfallsplaner mot grannländerna i en än mera tvivelaktig dager.⁶⁵ Det finns välgrundad anledning misstänka att sådana planer var dagliga samtalsämnen i officersmässer landet runt.

Bland de broschyrförfattare som angrep Hedins varningsord, befann sig August Strindberg, som ägnade sina sista krafter åt sitt radikala rivningsarbete för att få ljus och luft. "Vi veta alla mot vem det rustas: 'Mot den inre fienden!'", skrev han. Till Fredrik Ström hade Strindberg sagt: "Det är tysken som ligger bakom."

Hedin avfärdar och "ursäktar" hans anklagelser: "Strindberg var sjuk och förbittrad och det hade varit orättfärdigt att ta hans ord på allvar."⁶⁶ Men försvarsagitorernas eget efterlämnade källmaterial ger stöd åt Strindbergs misstankar.

Att Hedins och Bennedichs verksamhet, efter brevväxlingens upphörande, endast kan beläggas mera sporadiskt i källmaterialet, ger inte anledning till slutsatsen, att verksamheten skulle ha avmattats i motsvarande omfattning. Enligt anteckningar i Bennedichs samling har en fortsatt brevväxling också ägt rum — under iakttagande av en betydande försiktighet.⁶⁷

I Bennedichs samling finns ett koncept avsett för Rappe d.ä. och ställt till konungen.⁶⁸ Inledningen till skrivelsen följer samma mönster som Bennedichs och Rappes PM för Rappe d.ä. hösten 1913. Handstilen i konceptet är Bennedichs, men då Rappe d.ä. skulle anlitas som talesman inför konungen är det tämligen säkert att Rappe d.y. medverkat mer eller mindre. Formuleringarna ger sken av att det är general Rappes egna tankar:

"Öfvertygelsen att Sveriges framtid kommer att oåterkalleligt bestämmas genom den ställning, riket tager i världskampen — där den, som icke vet sin uppgift och därför icke kan fatta sitt mål, måste duka under — bjuder mig att inför Eders Majestät i djupaste underdånighet framlägga mina tankar om det närvarandes kraf. Min tid är ute, men kärleken till vårt gamla fädernesland uppehåller i sådana ögonblick, som dem vi nu genomleva, mina sista krafter. Samvetet vakar, och jag kan icke dagtinga med pliktens bud. När jag ser fara hota Sveriges krona, måste jag ännu gå till min Konung, som med Gud *ensam* kan bringa räddning.

Åt skapandet af de för fäderneslandets försvar erforderliga maktmedlen har jag ägnat mitt lif. Detta förhållande kunde tillåta mig att i stunder, då landets inre lifsbetingelser hösten 1913 hotades, för Eders Majestät uttrycka nödvändigheten af härordningens utveckling efter tidens behof. Eders Majestät täcktes den gången

med nåd anse en gammal mans ärliga försök att till det sista tjäna Dess höga sak.”⁶⁹

Som stöd för sin syn på det rådande läget återopade general Rappe ett nära 40-årigt arbete inom generalstaben. Formuleringarna i den underdåniga inledningen liksom i fortsättningen av den långa skrivelsen är lätt igenkännliga från Bennedichs brev till Hedin. Kampen mellan de krigförande blocken karaktäriseras som:

”en härgång på lif och död, i hvilken krigets yttersta princip, motståndarens förintelse, såsom sällan eller aldrig tillförne upphöjts till ledande kraft. Men det är så långt ifrån att man hos oss uppfattat denna sanning, att vi — trots de allt klarare bevisen för att till och med de stora massorna gripits af det absoluta afgörandets tanke — uppföra oss som om diplomati i förening med juridiska och andra spetsfundigheter — — — kunde mästra krigföringens ovillkorliga kraf. — — — Den s.k. folkrätten kan icke iakttagas af den, som vet sig hotad till lifvet. Nödvärnsrätt äga däremot folk såväl som individer, och de måste bagagna den, om de icke vilja se sig beröfvade allt sitt och så gå under.”

Det var därför ”endast en logisk nödvändighet” att små stater kunde indragas i kriget, särskilt när de genom sitt geografiska läge kunde hindra eller inverka på krigsutvecklingen. Sverige låg som en barriär mellan de krigförande blocken. Den kortaste förbindelsen mellan Storbritannien och Ryssland gick över svenskt område. En tysk offensiv mot Östersjöprovinserna och Petersburg ”kan icke utan oerhörd kraftförbrukning äga rum, därest icke Sverige kan användas som bas”. Endast genom ett behärskande av bälten, Öresund och den skandinaviska halvön kunde England upprätta direkt samverkan med Ryssland. För Sverige fanns därför intet val:

”I mitten av september 1915 var det militära läget i Europa sådant, att rum ej längre fanns för tvekan — om en sådan öfverhufvud någonsin borde förekommit — om hvad vi med hänsyn endast till vår enkla plikt att häfda vår själfständighet måste göra. Ryssland hade sett sina arméer slagna och brutna, men visserligen icke krossade ...”

I skrivelsen framträder vidare den bland aktivister vanliga anglofobin. Englands fordringar på transitotrafik påtalades, antalet engelska ubåtar i Östersjön hade ökat och den engelska verksamheten liknade stundom ”en blockad af *vår* kust”. Englands hävdvunna sed att låta kontinentens folk ”förblöda för brittiska intressen” hade man delvis tvingats överge.

Sverige hade genom sitt läge och underförstått genom sin neutralitet hindrat ett tyskt besittningstagande av Östersjöprovinserna och Finland ”ända fram till en gräns, dragen öfver Hvita hafvet — Onega — Ladoga — Ilmen”. Ett område nära överensstämmande med den svenska generalstabens ovan refererade expensionsplaner. Rappe hade trott sig ”finna, att man i det tyska stora högkvarteret sträfvade efter att vinna denna rätt (att använda svenskt territorium som bas). Därvid tyckes den uppfattningen hafva gjort sig gällande, att ett företag mot

Finland och Östersjöprovinserna lämpligast kunde äga rum med tillhjälp af vintern, och att detsamma alltså — på grund av därmed förbundna öfverskeppningar — borde inledas under senhösten." Den tyska ledningen måste därför känna en djup bitterhet mot Sverige:

"Den, som icke känner hvad krig är, säger törhända, att bitterheten är en känsla, som går öfver, när s.k. normalt tillstånd återvänder, men jag, som sett det krig, hvars följder blefvo den oförsonliga motsättningen mellan Frankrike och Tyskland, vet, att det här icke är fråga om känsla utan fruktansvärd realitet. — — —

Vår möjlighet att bestämma öfver vårt eget öde — i sig själf inskränkt genom brist på positiva mål — kunde, så fann jag vid denna tidpunkt, icke under dylika förhållanden ytterligare beskäras. Ty det gällde Sveriges tillvaro. Ett steg längre utan hänsynstagande till det militära läget, och undergångens brant kunde tydligt skönjas." — — —

Sverige kunde inte välja tidpunkt för ingripande 'som den kommer'; "den tyska ledningen behöfver åtminstone två månader för utförandet af de för en offensiv operation i samband med oss nödiga förberedelserna, hvaraf omvänt följer, att Sverige motsvarande tid i förväg måste tillkännagifva sina afsikter. — — —

Korteligen: jag trodde, att ögonblicket för Sveriges ingripande i kriget vid Tysklands sida var inne."

Händelseutvecklingen i Sverige hade visserligen grusat hans förhoppningar, men general Rappe hävdade att hans slutsatser varit riktiga.

På de två sista sidorna av skrivelserna utvecklades det oundvikliga och ödesdigra scenario, som skulle bli följden av ett uteblivet svenskt krigsdeltagande:

"Vid slutuppgörelsen, ehvad den sker samfällt eller icke, är Sverige, om det förblifver i sin håglösa lättja, öfvergifvet åt sig själf utan vänner och utan förbindelser. Det skall stå ensamt med sina rättskraft mot Rysslands lifskraft. Död utan heder blir detta gamla folks lott, därför att dess föregångsmän voro blinda för den obeckliga historiska sanningen, därför att ingen kunde kombinera det närvarande med det förflutna och det tillkommande, därför att enskilda skattade sin egen vinst högre än fäderneslandets, därför att höfdingarna bedrogo sig och folket med fagert tal om häfdandet af folkrättsliga principer, när likväl all världens rätt satt i spjutstångs ända."

Stilistiskt och innehållsmässigt är aktstycket representativt för Bennedichs historieromantiska retorik. Hans egen förmåga att kombinera historien med samtid och framtid ter sig för eftervärlden föga imponerande. Udden är riktad mot Hammarskjöld, folkrättsexperten, och Wallenberg, affärs- och finansmannen. Hettan och engagemanget för en svensk krigs- och expansionspolitik är densamma som i breven till Hedin.

I slutet av skrivelserna framhölls allvarliga tecken, utvisande att Tysklands intresse för Sverige minskat. Det innebar "för Sveriges framtid en dödlig fara, ur hvilken endast en kraftfull vilja kan rädda riket". Det var ett från inledningen upprepat och uppfordrande memento till konungen: på honom "ensam" vilade ansvaret för den Bernadotteska kronans och landets framtid.

Skrivelsen finns inte bland Gustaf V:s handlingar i Bernadotteska familjearkivet. Det behöver emellertid inte betyda att den aldrig lämnats — eller föredra-

gits — för kung Gustaf. Hedins brev i november 1913, som bevisligen överlämnats till monarken, finns inte heller i arkivet. Detsamma gäller övriga brev från Hedins till kung Gustaf.

Det faktum att Rappe d.ä. hösten 1913 ställde sig till förfogande som budbärare till konungen talar för att han även 1915 lovat sonen och Benedich att framföra budskapet till Gustaf V. Skrivelsen är inte daterad, men av textmassan framgår att den sannolikt är skriven vid månadsskiftet november-december 1915. Skrivelsen bör sålunda ha överlämnats till konungen i slutet av 1915 eller början av år 1916.

Då Benedich vid denna tid tjänstgjorde vid generalstaben hade han goda möjligheter att åtminstone avlyssna stämningen inom staben. Däremot kan, med hänsyn till tjänsteställningen, Benedichs möjligheter att propagera för egna ståndpunkter eller påverka generalstaben inte bedömas som stora. Därtill kommer att Benedich, enligt Hedins utsago, var mycket angelägen om att verka utan att synas:

”Varken i skvallret om borggårdstalet eller i pressen nämndes någonsin Carl Benedichs namn. — — Självt var han ytterst angelägen om att den roll han spelat icke fick förrådas. Detta hade han redan i sitt första brev till mig understrukt och stod sedan orubbligt fast därvid. Kungen frågade mig icke efter den militära rådgivaren som stått vid min sida, men förmodligen fick han senare höra det av drottningen, som genom mig erhöll meddelanden om allt som var av aktuellt intresse. Efter krigsutbrottet rådde jag drottningen att låta Benedich redogöra för ställningen vid fronterna och Sveriges läge i förhållande till krigshändelserna. Han blev då flera gånger kallad till hennes majestät.”

Hedins ansåg det därför vara ”på tiden att hans betydelsefulla insatser bli allmänt kända”.⁷⁰

Sannolikt ägde Benedichs besök hos drottningen, om Hedins uppgift är korrekt, inte rum på Stockholms slott, där Benedich lätt kunnat väcka uppmärksamhet. Säkert är dock att drottningen under hela kriget stod i nära kontakt med Hedins — och via honom även med Benedich.

En annan fråga är om, och i så fall i vilken utsträckning, Hedins och Benedichs samspel med drottningen animerade Gustaf V till hans utrikespolitiska uttalanden 1915; särskilt ”de utomordentligt äventyrliga hälsningarna till tysk adress om svensk intervention i kriget sommaren och hösten 1915” — Carlrens karaktäristik.⁷¹ Ett utspel som kung Gustaf dessutom inte underställde Wallenberg eller Hammarskjöld. Frågan kan dock inte besvaras med nu tillgängligt källmaterial.⁷²

Då Rappe d.ä. i ”sin” skrivelse till kung Gustaf sade sig ha trott, att tidpunkten för Sveriges inträde i kriget var inne hösten 1915, tyder det klart på att Benedich kände till det kungliga utspelet. Den nya påtryckningsaktionen vid årsskiftet 1915—16 kan då ses som ett förnyat försök att aktivera monarken — som vanligt med ivrigt understöd av drottningen. Gustaf V:s utspel kan naturligtvis också ha påverkats av Hedins och Benedichs påtryckningar, men den frågan måste lämnas öppen av redan anförda skäl.

Från 1917 finns i Hedins samling ett par brev från drottning Victoria, i vilka hon diskuterar läget med Hedin. I första hälften av februari uttryckte drottningen sin glädje över att:

"våra telegram korsade hvarandra den 6tte! våra tankar sökte således samtidigt upp hvarandra på denna minnesrika, oförgätliga dag. Hvar voro vi nu, om vi ej hade haft den 6tte februari 1914??"

För den invigda trion Hedin, Frykberg och drottningen hade den 6 februari blivit en nationell högtidsdag eller snarare kultdag. Detta datum utväxlades åren efter 1914 telegram mellan Hedin, Frykberg och drottningen. Frykberg uppmanade vid något tillfälle även övriga bondetågsledare att sända telegram till konungen den 6 februari.

Men drottningen dolde inte sina bekymmer för Hedin:

"den nuvarande tiden är förfärligt allvarsam, och med växande oro tänker jag på vårt lands öde. Ibland har jag intrycket att nu tiden vore inne för Doctorn att träda fram med ett varningsrop, som tränger genom märg och ben. — — — Vore det ej tid för Doctorn att söka upp H.M. och tala öppet med honom? Det är så sorgligt att han aldrig har tillfälle att tala med våra präktiga yngre generalstabsofficerare: huru viktigt vore ej detta och huru mycket skulle kunna vinnas dermed. Men det blir ej af!"

Med oro tänkte drottningen på Ålandsfrågan och på "eventuellt — — fortsatta underhandlingar med England. Om vi gifva efter det allraminsta är vårt öde besegladt och någon själfständig framtid för Sverige finnes ej mer!" Drottningen vistades vid detta tillfälle i Karlsruhe och beskrev stämningen i Tyskland:

"Här är allt så stort, så upplytande, att det är en riktig nåd att få vara med. Tyskland står som en man och öfverallt är segervissheten obruten, öfverallt tror man på seger. Ett sådant folk kan ej gå under! Men kampen är förfärlig och det svåraste återstår."⁷³

Ordet tror med spärrad stil kan tolkas så att drottningen trots allt kände ett visst tvivel på tysk seger. Att Benedich av drottningen inräknades bland de "präktiga yngre" generalstabsofficerarna är självklart, vilka de övriga var är svårare att veta; avgörande därvidlag var väl Benedichs omdöme.

I augusti hoppades drottningen på besök av Hedin på Solliden: "det är så mycket man har att tala igenom i dessa tider". Tidpunkten för besöket tänkte sig drottningen i början av september, men det berodde "litet på Konungens planer". De tyska trupperna hade "stätt emot dessa förfärliga engelsk-franska framstötter i Flandern. Hjeltar hvarenda en! Ett sådant folk kan ej gå under!" Drottningen noterade vidare att ententen vägrat pass åt socialisterna för Stockholms-konferensen. "Undrar huru B.&Co. känna det! och ett sådant odjur skall Konungen taga till statsminister efter valen?! arma land!"⁷⁴

Säkerligen var det drottningens avsikt att Hedins vistelse på Solliden inte skulle sammanfalla med konungens. Uppenbart är vidare att drottning Victoria

vid denna tidpunkt börjat befara att parlamentarismen och demokratiseringen inte länge till skulle kunna hindras. Attityden till Hjalmar Branting är överensstämmande med hennes attityd till Karl Staaff.

Några avslutande synpunkter på Sven Hedins historieskrivning är här på sin plats. Hedins memoarbok gavs ut 1951, men hans historieskrivning hade inletts tretton år tidigare i samband med Gustaf V:s 80-årsdag 1938. I Hedins samling finns ett koncept till ett hyllningsbrev till konungen.⁷⁵

I brevkonceptet erinras om det tal kung Gustaf i februari 1914 höll "till redlige män av Sveriges bondestam". Ett par avsnitt i konceptet är betydande för Hedins historieskrivning.

"Konungens ord: 'I kunnen vara förvissade, att jag aldrig ämnar dagtinga med min övertygelse om vad jag i frågan om värnandet av fäderneslandets självständighet anser rätt och nyttigt', visade att han med klarare blick än andra förmådde tyda tidens tecken. Ett halvt år senare bröt världskriget ut.

Tack vare det starka försvar vi då under Konungens och den Hammarskjöldska regeringens ledning erhöles förskonades vi från att mot vår vilja dragas med i den virvelstorm, som ödeläggande och förintande svepte fram genom världen. Under tidens hårda påfrestningar stod alltid troget vid hans sida en Drottning, vars manligt starka själ och modiga beslutsamhet skänkte Konungen ett ovärderligt stöd."

Hyllningen till konungen för borggårdstalet har en slående likhet med Alfred Vestlunds bekanta hyllning till mor "Å Mors dag". Vidare förekommer samma eftertänksfulla analys som i memoarboken: kung Gustaf skulle ha förutsett det nära förestående krigsutbrottet. Hedins och Bennedichs starkt kritiska inställning till Hammarskjöld är helt utelämnad. Hedins, Bennedichs och drottningens brinnande önskan att se Sverige indraget i kriget har förbytts i den raka motsatsen: ett vaktslående kring neutraliteten!

Senare i brevkonceptet skriver Hedin:

"De ord som ägnades Gustaf II Adolfs minne, regnum dilatavit, suecos exaltavit, kunna förvisso också tillämpas på Konung Gustaf V. Ty under hans regeringstid har riket vidgats både på det andliga och det materiella livets skilda fält ..."

Eklektikern Hedin har här som förlaga använt Tegnér's omarbetade version av dikten Svea. Ty det var inte 1809—1812 års politik, som Hedin med drottningens hjälp ville förmå Gustaf V att ställa sig bakom. Tvärtom var 1809—1812 års politik föremål för Hedins och Bennedichs djupa förakt. Det var i Gustaf II Adolfs, Karl XII:s och Gustaf III:s roller de hade tänkt sig den femte Gustaven.

När Hedin avslutade sin memoarbok knöt han an till det först citerade avsnittet i hyllningsbrevet till Gustaf V:

"— — — Båda kamrarna godkände den 12 september regeringens försvarsproposition. Därmed erhöles Sverige under världskriget en krigsberedskap av så akttningsbjudande styrka att vårt land och folk förskonades från att mot sin vilja dragas in i den fruktansvärda kraftmätningen mellan stormakterna.

Och äntligen blev det klart för svenska folket i vilken stor tacksamhetsskuld det

stod till sin konung för hans modiga och orubbligt fasta uppträdande i avgörandets ögonblick.”

Tacksamhetsskulden till konungen var, om detta perspektiv anläggs, minst lika stor till Hedin själv och till Benedich! Hedin tycks emellertid inte ha insett, att han med denna avslutning ryckte undan grunden för hela sin försvarsagitation. Den svenska krigsberedskapen kunde ju inte erhålla en sådan styrka den dag eller ens de närmaste åren efter det att beslutet klubbades i riksdagen. I memoarboken nämner Hedin inte ett ord om sina och Benedichs fortsatta påtryckningsförsök på kung Gustaf för att få Sverige med i kriget på Tysklands sida; ingenting om den irritation Hedin stundom kände inför ”Appes” passivitet — vid ett tillfälle så stark att han talade om ”att kasta Appe överbord”!

Av brevväxlingen med Benedich återger han endast några rader ur Benedichs brev den 16 augusti 1914:

”I brevet redogör han för det sätt varpå vi ’måste profitera af tillfället’ och säger till sist: ’Jag slutar med att ytterligare försäkra att Sverige beseglar sin undergång om det sitter stilla när Carl XII:s kungatanke efter 200 år lefver upp igen för att segra.’”⁷⁶

Det ur sitt sammanhang lösryckta citatet att profitera av tillfället kunde av läsarna uppfattas så, att Benedich ansåg att krigsutbrottet skulle underlätta möjligheterna att få igenom försvarspropositionen i riksdagen. Den följande meningen kunde för en uppmärksam läsare tyda på aktivistiska planer från Benedichs sida, men av flertalet läsare uppmärksammades det sannolikt inte.

Kihlberg har karaktäriserat Hedins skildring av borggårdstalets tillkomst som ”öppenhjärtig”,⁷⁷ men det är som i övriga delar av boken en öppenhjärtighet med många undantag. I långa stycken är Hedins memoarbok en historieförfalskning.

Slutligen skall här resultaten av undersökningen sammanfattas.

I sina brev till kung Gustaf den 6 och 11 november 1913 sökte Hedin förmå monarken att driva fram ministären Staauffs avgång, utlysa nyval och utfärda en ”proklamation” till svenska folket. I det förslag till proklamationstext som Hedin förelade kungen framfördes öppet kravet på en återgång till ett ”kungadöme av Guds nåde”. Det mest intressanta med Hedins brev till Gustaf V är, att här framlade Hedin embryot till det kungliga ingripande, som verkställdes med borggårdstalet den 6 februari 1914.

Det föreligger vidare en anmärkningsvärd överensstämmelse mellan Hedins råd till kungen och den promemoria, som Benedich och Axel O Rappe förmodade Rappe d.ä. att överlämna till kung Gustaf liksom med de promemorior, som Benedich och Rappe d.y. hade med sig vid sin uppvaktning för Hedin omkring den 20 november. Dessa likheter kan inte förklaras som tillfälligheter. De tyder klart på att tankegångar och planer av denna art var vanligt förekommande inom stora delar av officerskåren.

Sedan Hedin misslyckats med att driva fram en konstitutionell konflikt i Falu-affären, gjorde han "förtvivlade försök" att förmå kung Gustaf till en aktion mot regeringen i försvarsfrågan, vilka även de misslyckades. Misslyckandena vändes i framgång, när Frykberg startade organisationsarbetet för bondetåget. Genom sina tidiga kontakter med Frykberg kunde Hedin regissera den politiska delen av borggårdsevenemanget. Böndernas "krav" på kungen utformades av Hedin i samarbete med Bennedich. Därmed kunde Hedin, med drottningens hjälp, pressa kungen till ett svarstal tillräckligt utmanande för att leda till den önskade konstitutionella konflikten.

Det följande vårvalets utgång motsvarade inte försvarsagitorernas förhoppningar; det stod snabbt klart för dem att någon högermajoritet i riksdagen inte var att vänta. Denna insikt väckte oro och desperation bland försvarsagitorerna, vilket speglas i det här presenterade källmaterialet.

I dialogen mellan Hedin och Bennedich avhandlades kärnpunkten hur man på nytt skulle förmå kung Gustaf till handling. Vid månadskiftet maj—juni umgicks Bennedich med planer på en statskupp enligt Gustav III:s modell. Problemet var dels att erhålla monarkens medverkan, dels att få generalstabens stöd för denna djärva aktionsplan. Ett stöd från generalstaben förutsatte ovillkorligen konungens medverkan. Hedin och Bennedich var ense om att den säkraste vägen till kungens medverkan gick genom drottningen. Det var därför ett allvarligt avbräck för Hedins påtryckningsverksamhet, när Hammarskjöld ingrep kontrollerande och hindrande i Hedins inkonstitutionella rådgivning; — allvarligare än vad Hedin ville erkänna. Gustaf V:s handlingsfrihet med Hammarskjöld som statsminister var mer kringskuren än under Staaffs tid.

I och med första världskrigets utbrott övergick intresset för försvarsfrågans lösning snabbt till planerna för ett svenskt krigsdeltagande snarast möjligt. Det presenterade källmaterialet visar entydigt, att den s.k. försvarsagitationen inte i första hand syftade till att försvara svenskt territorium utan till att skapa en stark militärmakt, armé och flotta, för att i allians med det beundrade Tyskland föra en aggressiv expansionspolitik. Sverige skulle ta ledningen i Norden och grannländerna tvingas in i en löst sammanhållen union. Om Danmark och Norge inte accepterade detta skulle Sverige, med tyskt stöd, säkerställa kontrollen av Öresund genom att besätta Själland; i händelse av norskt motstånd skulle norra Norge fram till Narvik besättas. Finland skulle "befrias" och i samband därmed skulle stora områden av Ryssland införlivas med Sverige. Ett fjärrkarelskt erövringsprogram som efter Finlands inträde i andra världskriget på det nazistiska Tysklands sida upptogs av finska militära och politiska kretsar.

Dessa expansionistiska planer framträder öppet i Hedins och Bennedichs brev, i Mittag-Lefflers anteckningar om samtal med riksmarskalken Douglas, som omtalade att den svenska generalstaben ställde dessa krav för ett svenskt krigsdeltagande, och i Rappe d.ä:s framställning till kung Gustaf vid årsskiftet 1915—16.

Ett annat viktigt motiv bakom försvarsagitationen och bondetåget var inri-

kespolitiskt; och här fanns ett klart samband med aktivismen. En tysk seger, som man allmänt trodde på, skulle stärka de konservativa och samhällsbevarande krafterna i Sverige. För aktivisten Frykberg var ett svenskt krigsdeltagande nödvändigt av inrikespolitiska skäl. Kungamakten måste stärkas som motvikt mot den anstormande parlamentarismen, demokratiseringen och socialismen. Av officerskåren sågs en starkare kungamakt dessutom som en garanti för en självständigt opererande officerskår. Ännu på tröskeln till demokratins genombrott, i början av 1918, bekämpades den av Uno Nyberg och andra bondetågsledare.

De verkliga motiven bakom försvarsagitationen och bondetåget — aktivism, antiparlamentarism, antidemokratism och antikonstitutionalism — visades inte upp utåt. Verkligheten bakom dessa rörelser var en annan än den senare mytbildningen. Man lyckades heller inte förverkliga de dolda målen, därtill var de alltför anakronistiska.

Det var till dessa i verkligheten samhällsomstörtande krafter, som regering, riksdag och partier hade att ta ställning.

Noter

1. Sven Hedin, *Försvarsstriden 1912—1914*, Stockholm 1951, s 294 ff.
2. Falu-affären har vetenskapligt kartlagts av Olle Nyman, *Högern och kungamakten 1911—1914. Ur borggårdskrisens förhistoria*. Uppsala 1957, s 144—182.
3. Handskrivet brevkoncept, omfattande fem och en halv foliosida, i volym 311, Hedins samling, RA.
Hedins brev till monarken finns inte i Gustaf V:s samling, BFA.
4. Leif Kihlberg, *Karl Staaff II. Regeringschef, oppositionsledare. 1905—1915*, Stockholm 1963, s 292. Jarl Torbacke, *"Försvaret främst". Tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik*, Stockholm 1983, s 19—113 och 11 ff. Utgångspunkten är Maud Vult von Steyerns dagboksanteckningar.
Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865—1922*, Uppsala 1961. Avsnittet Försvaret främst, särskilt s 424 ff. Mats Kihlberg, "Aktivismens huvudorgan Svensk Lösen" passim, i Mats Kihlberg och Donald Söderlind, *Två studier i svensk konservatism 1916—1922*, Uppsala 1961. W M Carlgren, *Neutralitet oder Allianz. Deutschlands Beziehungen zu Schweden in den Anfangsjahren des ersten Weltkrieges*, Uppsala 1962, passim.
5. Hedin 1951, s 160 ff och bilaga s 368 ff, där den underdåniga promemorian till kungen återges in extenso. Nyman 1957, s 179 ff. Torbacke 1983, s 89 ff.
6. Hedin 1961, s 219 ff. De handskrivna promemoriorna är inlagda bland breven till Benedich från Axel O Rappe, Carl Benedichs samling, volym 6, Krigsarkivet (KrA).
7. Torbacke 1983, s 90.
8. Frykberg-Hedin 3/2 1916. Frykbergs brev till Hedin finns i maskinskrivna avskrifter i Frykbergs okatalog samling, UUB.
Hedin-Frykberg 5/2, Frykbergs samling, UUB.
Nyman 1957, s 222 och Elvander 1961, s 434 återger ett brev från Hedin till Harald Hjärne 17/12 1913, där Hedin bl a skriver: "Jag anser kungen vara den mest klandervärde av alla. Att vara pliktförgäten på den post han har är en dödssynd. Jag har skrivit två långa brev till honom och sagt honom rent ut vad han har att göra och vad Sveriges folk väntar av honom just nu. Han har tackat mig — men vad gör han!"
I dessa rader speglas Hedins irritation över att en månads bearbetning av majestätet inte lett till något resultat.
9. Anteckningen är gjord på ett kuvert innehållande teckningar av Hedin: "Pennteckningar av Dr Sven Hedin härrörande från de minnesrika februariinätterna år 1914. De gjordes under överläggningarna om och förarbetet för gärningen den 6 februari och "Andra varningen". Jag fick dem som minne.
Stockholm den 12 oktober 1914. Carl Benedich, Löjtnant."
10. I min pågående undersökning om Frisinnade landsföreningen och Liberala samlingspartiet under Karl Staaffs ledning 1902—1915 ges en utförligare presentation av källmaterialet bakom borggårdstalets tillkomst.
11. Axel O Rappe-Benedich, 1/3 1914. Benedichs samling volym 6, KrA. Formuleringen av den mening som inleds med "Han tycks" är oklar. Jfr Torbacke 1983, s 104, som måste ha förväxlat överste C G Hammarskjöld med statsminister Hammarskjöld.
12. Hedin-Benedich 19/4 och 28/4. Breven i Hedins samling, volym 5, rubricerad "Tyskland och världsfreden", RA.
I Benedichs samling finns inga brev från Hedin; i Hedins inga uppgifter om varför och när breven förts över till Hedins arkiv.
13. Benedich-Hedin 30/4, Hedins samling volym 317, RA. Om de konservativa Uppsala-studenternas tidning Vårdkasen och dess redaktion och medarbetare se Elvander 1961, s 439 ff.
14. Frykberg-Hedin 26/4 1914, Hedins samling volym 330, RA: Avskrift i Frykbergs samling, UUB.

15. Hedin-Frykberg 30/4 och Frykberg-Hedin 6/5.
16. Hedin-Benedich 2/5, Hedins samling volym 5, RA. Elvander 1961, s 439 not 8, framhåller att brevväxlingen mellan Hedin och Harald Hjärne upphörde från april 1914 till 1917 och ser däri "ett tecken på att ett kyligare förhållande mellan Hjärne och Hedin kan ha inträtt". Iakttagelsen styrks av Hedins kärva omdöme om Harald Hjärne: "Hjärne duger inte alls."
17. Benedich-Hedin 14/5, Hedins samling volym 317, RA.
18. Hedin-Benedich 20/5, Hedins samling volym 5, RA.
19. Frykberg-Hedin 19/5, Hedins samling volym 330, RA. Avskrift i Frykbergs samling; UUB.
20. Benedich-Hedin 31/5, Hedins samling volym 317, RA.
21. Hedin-Benedich 5/6, Hedins samling volym 5, RA.
22. Hedin-Benedich 20/6, Hedins samling volym 5, RA.
23. W M Carlgren, *Ministären Hammarskjöld. Tillkomst-Söndring-Fall. Studier i svensk politik 1914—1917*, Uppsala 1967, s 12 ff.
24. Hedin-Benedich 30/6, Hedins samling volym 5, RA.
25. Hedin 1951, s 363 ff.
26. I Hedins samling, volym 312, finns sammanlagt 267 telegram, kort och brev från drottning Victoria — ca dubbelt så många som från övriga kungligheter tillsammans. I brev 4/7 och 16/7 1914 berör drottningen utförligt Hedins förälskelse i en ung flicka, vilket uppenbarligen tillhört samtalsämnena under besöket på Solliden; i ett tredje brev, 29/7, ger drottningen även "hjärteråd" i denna fråga; ett faktum som värtaligt vittnar om det förtroliga förhållandet mellan Hedin och drottningen.
27. Drottningen-Hedin 29/7 1914, Hedins samling volym 312, RA.
28. Anteckning av Carl Benedichs son, Sven Benedich, i Carl Benedichs samling volym 9, KrA.
29. Benedich-Hedin 5/7, Hedins samling volym 317, RA.
30. Hedin-Benedich 13/7, Hedins samling volym 5, RA.
31. Benedich-Hedin 14/7, Hedins samling volym 317, RA. Brevet är daterat 14 juni, men av sammanhanget framgår att det är en felskrivning. När Benedich skrev detta brev kan han inte ha mottagit Hedins brev av den 13/7.
32. Kihlberg 1963, s 297 f. Torbacke 1983, s 110.
33. Torbacke 1983, s 111.
34. I det ovan s 81 citerade brevet av den 29/7 1914.
35. Hedin-Benedich 18/7, Hedins samling volym 5, RA.
36. Starkt negativa synpunkter på folkpensionen framfördes av Hedin i talet till Uppsala-studenterna 3/11 1913. Hedin 1951, s 178 ff.
37. Benedich-Hedin 19/7, Hedins samling volym 317, RA.
38. Carlgren 1967, s 18 och bilaga s 41 f. Endast de två första frågorna har här återgetts.
39. Carlgren 1967, s 78 f.
40. Hedin-Benedich 16/8, Hedins samling volym 5, RA.
41. Benedich-Hedin 16/8, Hedins samling volym 317, RA.
42. Torbacke 1983, s 59, som citerar brev från Stille-Sam Clason 19/12 1909.
43. Hedin 1951, s 110 ff.
44. Benedich-Hedin 18/8, Hedins samling volym 317, RA.
45. Hedin-Benedich 23/8, Hedins samling volym 5, RA.
46. Hedin-Benedich 28/8, Hedins samling volym 5, RA.
47. Benedich-Hedin 30/8, Hedins samling volym 317, RA.
48. Jfr ovan s 71.
49. Archibald Douglas, *Jag blev officer*. Stockholm 1950, s 154, 175 och 286.
50. Hedin-Benedich 11/9, Hedins samling volym 5, RA.
51. Benedich hade varit aspirant i generalstaben 15/10 1911—15/10 1913. Artikel om Benedich av Bertil Boëthius i SBL.

52. Frykberg-Hedin 10/8 och 14/9, Hedins samling volym 330, RA. Avskrifter i Frykbergs samling, UUB.
53. Frykberg-Hedin 18/11 och 20/1 1915, Hedins samling volym 330, RA.
54. Särskilt gäller detta brevet till Hedin 8/1 1915, som tyder på en stark överspändhet. Frykberg ansåg att en fara hotade Verner von Heidenstam och fruktade för "en katastrof" — en oöverlagd handling från sin sida: "Som Du nog vet var revolver med tillbehör med på sjukhuset."
55. Dagboksanteckning 27/11 1918, Mittag-Lefflers samling L 62: 50/51, Kungliga Biblioteket (KB).
56. Ibid 21/11 1915.
57. Ibid 19/11 1914.
58. Ibid 14/12 1914.
59. Ibid 24/1 1915.
60. Ibid 26 och 27/10 1915.
61. Carlgren 1962, Uppsala 1962, passim.
62. Carlgren 1962, s 211 ff. Det av Carlgren anförda brevet till drottningen var daterat 25/9 1915.
63. Dagboksanteckning 7/2 1918, Mittag-Lefflers samling, KB.
64. Ovan s 95.
65. Ovan s 91 och not 43.
66. Hedin 1951, s 36 f.
67. "För att undvika obehörig insyn gick dem mesta korrespondensen mellan Hedin (när han var i Tyskland) och Bennedich via Alma Hedin." Enligt en anteckning av Sven Bennedich 12/12 1983.
68. Bennedichs samling volym 9, KrA. Att konceptet, som omfattar 8 1/2 sidor i folioformat, är skrivet för Rappe d ä bekräftas av Sven Bennedich i en anteckning daterad 16/9 1983.
69. Jfr ovan s 72 och not 5.
70. Hedin 1951, s 315 f.
71. Carlgren 1967, s 85 och utförligare Carlgren 1962, s 153 ff.
72. Möjligen finns i drottning Victorias arkiv material, som belyser frågan. Drottning Victorias arkiv är inte tillgängligt för forskningen före år 2000 och då först efter beslut av konungen därom.
73. Drottningen-Hedin 11/2 1917, Hedins samling volym 312, RA.
74. Drottningen-Hedin 14/8 1917, Hedins samling volym 312, RA.
75. Konceptet i Hedins samling volym 311, RA. Konceptet omfattar drygt 5 maskinskrivna folioblad.
76. Hedin 1951, s 367 och 316. Jfr ovan s 90.
77. Kihlberg 1963, s 312.